

PRÍRUČKA PRE ŠTUDENTOV STREDNÝCH ŠKÔL

PÍŠEME ESEJ

JURAJ DRAXLER

CENTRUM PRE VEREJNÚ POLITIKU | ESEJ.SK

OBSAH

Úvod	4
1. Základná štruktúra eseje	6
1.1 Úvod.....	6
1.2 Hlavná časť (telo) eseje	7
1.3 Záver	8
2. Odpovedáme na otázku	9
2.1 Pozorne si prečítať zadanie.....	9
2.2 Rozmeniť otázku „na drobné“	10
2.3 Typy zadání	11
2.4 Ako hľadať odpovede	12
2.5 Akú argumentačnú stratégiu zvoliť	13
3. Pracujeme s údajmi a faktami	14
3.1 Aké druhy údajov poznáme?	14
3.2 Práca s podkladmi.....	15
3.3 Práca so zdrojmi.....	15
4. Argumentujeme	18
4.1 Budujeme argument.....	18
4.2 Argumentačné fauly	20
4.3 Logické chyby	22
Základné logické chyby	22
Interpretujeme štatistiky	24
Pravdepodobnosť	26
4.4 Argumentácia a emócie.....	27
5. Štylistika a rétorické triky.....	28
5.1 Úvodné rady.....	28
5.2 Zrozumiteľný text	28
5.3 Zlé návyky.....	29
5.4 Upútanie čitateľa	30
Záver	31

O AUTOROVI

Juraj Draxler je bývalý minister školstva, vedy, výskumu a športu Slovenskej republiky. V minulosti pôsobil ako novinár britskej agentúry Reuters, neskôr bol výskumným pracovníkom a vysokoškolským pedagógom. Pravidelne píše komentáre pre slovenskú, v minulosti aj pre českú mienkotvornú tlač. V súčasnosti pôsobí v Slovenskej akadémii vied.

ÚVOD

Esej je literárny útvar s rodným listom v období renesancie¹. Niektorí myslitelia vtedy začali písať texty, ktoré pomerne voľným štýlom rozoberali rôzne témy. To, čo esej odlišovalo od tradičných filozofických traktátov, či spisov rozoberajúcich prírodné javy, bol jednak voľnejší jazyk a jednak výber tém.

Písať esej tak na jednej strane znamenalo pomáhať si literárnymi technikami, napríklad prirovnaniami, humorom, či gradovaním textu. A na druhej strane to znamenalo, že text mohol byť na takmer hocijakú tému. Michel de Montaigne (1533-1592), ktorému vďačíme za samotný názov eseje², písal úvahy o strachu, o smútku a žiali či lenivosti, ale napríklad aj o vnímaní pachov, či o odkazoch historických osobností.

Neskôr, v 18. a 19. storočí, sa esej stala obľúbenou formou vyjadrovania mnohých básnikov či filozofov a estétov, alebo vôbec spoločenských komentátorov. Byť esejistom bolo pre niektorých podobným povolaním, ako je dnes napríklad byť novinárom.

Esejí poznáme mnoho druhov. Niektoré sú skôr hlboko osobnými zamysleniami. Inde, napríklad v literárnej kritike, sa občas eseje svojím jazykom približujú až krásnej literatúre. Druh eseje, ktorý nás bude zaujímať v tejto príručke, sa zvyčajne nazýva **výkladová esej**.

Ide o taký typ textu, kde je dôležitá argumentácia alebo analýza nejakého javu. Autor nedáva do popredia svoje pocity či dojmy, ale skôr neutrálnym jazykom opisuje a vyhodnocuje určité procesy, analyzuje spoločenský problém alebo prírodné deje.

Na našich školách sa môžeme stretnúť s písaním slohových cvičení. Aký je rozdiel medzi esejou a slohom? Pod slohom sa zvyčajne rozumie pomerne voľná úvaha. V tomto má sloh blízko k niektorým druhom esejí. Ale výkladová esej sa od bežného slohu odlišuje tým, že kladie veľký dôraz na prácu s faktami, na štruktúru argumentu či na logické vyvodzovanie.

Sloh často píšeme v prvej osobe jednotného čísla („na vec mám takýto pohľad“), kým esej zvyčajne používa neutrálnejší jazyk („pozrime sa teraz na...“). Je to tak preto, aby bolo jasné, že text má nájsť určitú objektívnu pravdu, nejde len o osobný dojem autora.

Prečo by sme vôbec mali tráviť čas písaním esejí? Možno ste si už niekedy povzdychli „mám to v hlave, len to neviem celkom dobre vyjadriť“. Alebo sa vám stalo, že ste preberali zložitú látku a nedarilo sa vám dobre si zapamätať všetky informácie. Inými slovami, nevedeli ste si ich v hlave efektívne roztriediť.

Prípadne ste chceli niekomu vysvetliť fungovanie zložitého javu, len sa vám akosi nedarilo predstaviť toto fungovanie ako jasnú a prehľadnú teóriu. Písanie eseje vás naučí práve tomuto a mnohým ďalším veciam.

Schopnosť dobre sa písomne vyjadrovať prináša mnoho výhod. Možno ste už počuli, že na mnohých univerzitách v zahraničí je dobre napísaná esej podmienkou prijatia. A takisto dôležitým prvkom štúdia.

Podobne dnes mnoho zamestnávateľov testuje schopnosť kandidátov premýšľať práve tak, že im v rámci vstupných pohovorov dá napísať esej. Medzi takýmito zamestnávateľmi sú medzinárodné inštitúcie, napríklad Európska komisia, ale aj mnohé súkromné firmy.

¹ Renesancia označuje obdobie od približne 14. do 17. storočia, ktoré bolo prechodom od stredoveku k modernej dobe. Toto obdobie charakterizuje veľký rozvoj výtvarných umení a literatúry. Umenie sa nesústredovalo už len na náboženské výjavy, ale všeobecne na hľadanie krásy či odhaľovanie rôznych podob života a ľudských emócií.

² Z francúzskeho *essayer*, teda skúsiť. Esej tak označovala akýsi pokus o úvahu. Už z toho vidíme, že základom eseje bola určitá hravosť v písaní.

Ale pozerat' sa len na takéto materiálne výhody by bolo plytké. Hlavným dôvodom, prečo sa eseje v mnohých školských systémoch používajú, a prečo ich pomáhame na naše školy zavádzať aj prostredníctvom tejto brožúry, je, že takéto písanie cibrí myseľ.

Okrem toho umožňuje ľuďom lepšie prezentovať svoje myšlienky, ako aj efektívnejšie argumentovať a presviedčať. Ale aj lepšie sa vcítiť do myšlienkových pochodov iných ľudí, pochopiť ich, prípadne sa efektívnejšie s nimi na niečom dohodnúť.

Čiže, písanie esejí učí myslieť. To je na celej aktivite to najdôležitejšie. Verím, že táto príručka vám bude v tomto dobrodružstve poznania dobrým, miestami aj zábavným, sprievodcom. Jednotlivé kapitoly sú pomerne stručné, takže nepôjde o únavné čítanie. Navyše, čo je asi najväčším prínosom tejto brožúrky, obsahujú veľa konkrétnych prípadov aj ľahkých cvičení.

Príjemnú zábavu!

1. ZÁKLADNÁ ŠTRUKTÚRA ESEJE

1.1. ÚVOD

Typickú esej môžeme rozdeliť na tri časti, úvod, hlavnú časť (telo eseje) a záver. V úvode by ste mali stručne povedať, **o čom esej bude**. Iste, to sa hovorí už v zadaní, ktoré dostanete, a v nadpise. V úvode však môžete upresniť, na čo sa v rámci zadania chcete pozerať práve vy, prípadne prečo. Môžete tiež vysvetliť, ak sa to hodí, osobný postoj k danej téme, alebo svoju východiskovú pozíciu pri pátraní po odpovedi na otázku v zadaní. Alebo môžete uviesť kontext celej otázky, napríklad prečo je dôležité sa ňou zaoberať.

Úvod je takisto dobrým miestom na to, aby ste spomenuli prvé **definície**. Ak napríklad dostanete zadanie „Opíšte, ako sa myšlienka krásy odlišovala v poňatí Michelangela a Leonarda da Vinciho“, už v úvode môžete spomenúť, ktoré definície krásy budete používať (napríklad krása ako vyjadrenie dokonalých proporcií, čo bola typická definícia v období renesancie).

V úvode tiež môžete, ak sa to hodí, opísať **zdroje**, z ktorých budete čerpať. Už tu na začiatku môžete tiež načrtnúť, **k akému záveru budete smerovať** („v nasledujúcich riadkoch vysvetlím, prečo bol Salvador Dalí najdôležitejším surrealistickým maliarom“, alebo „domnievam sa, že daň z príjmu firiem by mala byť zrušená, v nasledujúcom texte vysvetlím, prečo“). Nemusíte to tak nutne urobiť, ale veľmi často zadávateľ eseje priamo vyžaduje, aby ste už v úvode takto načrtli, akú pozíciu idete obhajovať. Pozrime sa teraz na niekoľko konkrétnych príkladov, ako možno napísať úvod eseje.

Príklad 1

Zadanie: Olympijské hry: motivácia k športovaniu alebo najmä biznis?

Úvod eseje: *Olympijské hry sú vysoko nákladnou záležitosťou. Napríklad zimné olympijské hry v Soči stáli približne 51 miliárd dolárov. Nielen to, obrovské prostriedky sa vo svete minú aj na prípravu vrcholových športovcov. Často sa tak deje z verejných zdrojov, prípravu olympionikov teda platia daňoví poplatníci. V mojej eseji sa pozriem na výdavky nášho štátu na podporu olympijských športov. Potom sa pozrieme na iné čísla: odhady, koľko bežných ľudí sa pravidelne venuje oddychovému športovaniu v niektorom z týchto olympijských športov.*

Autor hneď v prvých vetách načrtne, prečo by nás daná téma mala zaujímať (olympijské hry stoja veľa peňazí). Potom podčiarkne, že veľké peniaze stojí nielen organizácia hier, ale aj príprava športovcov (čím hneď tému šikovne rozvinul). A ďalej prezradí, akým spôsobom chce analyzovať otázku zo zadania.

Všimnime si, že autor nemusí nutne v úvode prezradiť všetko. Nie je jasné, z akého zdroja zoberie odhady ľudí, ktorí sa vo voľnom čase venujú olympijskému športu. To ale nie je nutné. Ak sa, samozrejme, k tejto otázke vráti a podrobne ju rozoberie v hlavnej časti, ktorú voláme aj telo eseje. O nej si hneď povieme, ale predtým ešte jeden príklad.

Príklad 2

Zadanie: Ako sa zmenilo fungovanie mliekarenského priemyslu na Slovensku po roku 1989?

Úvod eseje: *Mliekarenský priemysel prešiel od roku 1989 viacerými výraznými zmenami. Kľúčové milníky boli dva. Prvým bolo otvorenie trhu na začiatku 90. rokov a teda vystavenie domácej výroby za-*

hraničnej konkurencii. Tým druhým bol prísun nových investícií v dôsledku vstupu Slovenskej republiky do Európskej únie v roku 2004 a teda prístupu k európskym finančným zdrojom. V mojom opise sa budem zameriavať najmä na štatistické ukazovatele, vyjadrujúce zmeny v celkovej výrobe, efektívnosti či otvorenosti domáceho trhu s mliekom a mliekarenskými výrobkami. Budem sa opierať predovšetkým o údaje Slovenského mliekarenského zväzu a Štatistického úradu SR.

Autor hneď na úvod opisuje základnú líniu eseje (zameria sa na dva kľúčové míľniky). Upresňuje, že bude pracovať najmä so štatistikami. To znamená, že nebude stavať na kvalitatívnom opise zmeny fungovania fariem či na rozhovoroch s farmármi. Upresňuje tiež zdroje svojich údajov.

Takýto úvod umožňuje čitateľovi, aby sa rýchlo zorientoval. Niektorí čitatelia tak hneď na začiatku budú vedieť, že esej nie je pre nich zaujímavá (dajme tomu, že štatistiky už ovládajú a skôr by ich zaujímal kvalitatívny opis fungovania fariem). Iní, naopak, zistia, že esej bude obsahovať presne údaje, ktoré ich zaujímajú a naisto tak vedia, že si text chcú alebo potrebujú prečítať. Dobrý úvod eseje tak predovšetkým šetrí čitateľom čas.

1.2 HLAVNÁ ČASŤ (TELO) ESEJE

Hlavná časť eseje je tá, kde zostavíte svoj argument, alebo pre čitateľa analyticky opíšete určitý jav. To, ako správne zostaviť argument či ako pútavo písať rozoberáme v ďalších kapitolách tejto brožúrky. Teraz uvedieme len niekoľko hlavných pravidiel, ktorých sa treba držať:

Buďte si istý, že vy aj čitateľ viete, o čom sa hovorí. Darmo v eseji hovoríte o ekonomickom blahobyte, ak nie je jasné, čo si pod ním predstavujete. Pre niekoho môže ekonomický blahobyť znamenať to isté, ako hospodárska výkonnosť krajiny, meraná napríklad hrubým domácim produktom (HDP). Iný si pod blahobytom bude predstavovať skôr majetok, napríklad kombináciu hotovosti na účtoch a hodnotu domov, ktoré ľudia vlastnia.

Bez takýchto vysvetlení sa veľmi ľahko dostanete do podobnej situácie, ako ľudia, ktorí sa nekonečne o niečom hádajú a to preto, že sa nevedia na chvíľu zastaviť a vysvetliť si presne pojmy, ktoré používajú (o tom podrobnejšie neskôr).

Podobne, nie je najlepšie, ak spomínate nejaký jav, ktorý nemusí byť každému jasný, bez toho, aby ste ho vysvetlili. Ak v eseji spomínate difrakciu svetla, ale pritom ju aspoň stručne nevysvetlíte, nie je to voči čitateľovi práve vlúdne.

Podobne je však vhodné, aby ste čitateľovi napríklad vysvetlili svoj postoj. Dajme tomu, že opisujete, akými spôsobmi dostať viac turistov na Muránsku planinu. Čitateľ ale nemusí vedieť, bez toho, aby ste mu to spomenuli, čím je Muránska planina krásna, alebo, prečo máte vy osobne k nej tak blízko. Aspoň stručne by ste to mali spomenúť.

Dajte jasne najavo alternatívy. Rozhodne sa nesnažte čitateľovi vsugerovať, že vami predložené názory či argumenty sú jediné možné. Naopak, dobrá esej je tá, kde spomeniete aj opačné názory alebo to, z akých rôznych možností máme v danej otázke na výber.

Vysvetľujte kontext. Napríklad, do akej miery je nejaká otázka dôležitá alebo nie. Ak v eseji rozoberáte sociálny, psychologický alebo zdravotný problém, ktorý sa v skutočnosti týka iba malého počtu ľudí, povedzte to. Aj tak zrejme existuje dôvod, prečo vás daná otázka zaujíma – uveďte ho. Na druhej strane možno hovoríte o veci, o ktorej ste presvedčená alebo presvedčený, že je extrémne dôležitá. Ale čitateľ to nemusí vedieť. Objasnite teda dôležitosť témy. Tým, že poviete, koľkých ľudí sa týka, alebo opíšete aké následky riešenie či neriešenie nejakého javu môže mať.

Kontext je ale dôležitý aj z iného pohľadu. Dajme tomu, že v eseji rozoberáte nedostatky školy, na ktorej študujete. Potom je nutné napríklad opísať, o aký druh školy sa jedná (gymnázium, stredná odborná škola). Bez toho vaša úvaha čitateľovi nemusí dávať zmysel. Alebo čitateľovi v dejepisnej eseji vysvetľujete, že dve skupiny obyvateľov sa často dostávali do konfliktov. V tom prípade by ste mali aspoň stručne vysvetliť prečo, prípadne aké udalosti v minulosti viedli k tomu, že si tieto skupiny vytvorili nepriateľský vzťah.

Iný príklad. Úvaha, ktorá kritizuje starostu vašej mestskej časti za nedostatok možností plávania nabe-rie hneď jasnejší rozmer, ak uvediete, že vo vedľajšej štvrti vedeli bez problémov postaviť malé kúpalisko. Alebo, naopak, ak sa čitateľ dozvie, že v blízkosti mesta sú jazerá, ktoré ľudia hojne využívajú na rekreačné kúpanie. A tak by výstavba kúpaliska mohla naraziť na problém nízkej návštevnosti a teda nerentability.

Čo najprehľadnejšie organizujte fakty. Ako už bolo povedané, existujú zadania esejí, pri ktorých sa oceňuje najmä určitá literárna kvalita textu, prípadne má text byť niečo ako vnútornou spoveďou autora. Ale drvivá väčšina zadaní, s ktorými sa stretnete, bude od vás chcieť, aby ste opisovali svet okolo seba. A to urobíte tak, že budete uvádzať fakty. Tie môžu byť jasné vám, ale už menej čitateľovi. Pomôžte mu orientovať sa v údajoch. Ako? Vymenúvajte, kategorizujte. Napríklad:

- „Obyvatelia starovekej Sparty si neboli rovní. Delili sa na tri kategórie: občanov s plnými právami, občanov bez volebného práva (perioikov) a otrokov (helótov).“
- „Ak hovoríme o cestách a investíciách do nich, treba si uvedomiť, že štát rozlišuje päť hlavných druhov cestných komunikácií – diaľnice, rýchlostné cesty, a potom cesty prvej triedy, druhej a tretej triedy.“
- „Spoločná poľnohospodárska politika Európskej únie sa skladá z dvoch častí, oficiálne sa nazývajú dva piliere. Prvým sú priame platby poľnohospodárom na hektár pôdy, druhým sú programy rozvoja vidieka.“

Ak sa dá, používajte štatistiky. Tie pomáhajú vytvoriť obraz, čo sa práve v krajine deje, ako sa hospodárstvo či spoločnosť mení v čase. Prípadne ukazujú na sociálne vzťahy. Napríklad koľko percent pracujúcich poberá len minimálnu mzdu, alebo koľko percent dôchodcov má prístup k internetu.

Alebo rozdeľte informácie podľa ich zdrojov. Napríklad „kým americkí kritici film chválili, väčšina európskych kritikov film označovala za komerčný produkt bez výraznejšieho posolstva“. Prípadne „postoj k tejto otázke veľmi závisí od vekovej kategórie, kým občania nad 65 rokov súhlasia, v mladších vekových kategóriách prevažuje nesúhlasné stanovisko...“.

1.3 ZÁVER

Záver by mal byť najjednoduchšou časťou eseje, kde uzavriete celý argument. V tejto časti by ste už nemali uvádzať žiadne nové fakty či zistenia.

Naopak, čitateľ by už mal mať kompletný obraz o problematike. Vy ho len dokreslite napríklad tým, že stručne zopakujete svoje hlavné zistenia. Tým dáte čitateľovi ešte raz možnosť utriediť si v hlave kľúčové fakty.

A najmä, v závere zdôrazníte váš argument alebo výsledok analýzy. Niekedy len dôraznejšie zopakujete, čo už ste v hlavnej časti eseje povedali. Inokedy je záver miestom, kde uzavriete všetky nitky úvah a vyslovíte vyvodenie, ktoré sa na základe vašej analýzy logicky ponúka.

2. ODPOVEDÁME NA OTÁZKU

2.1 POZORNE SI PREČÍTAŤ ZADANIE

Prakticky o každej eseji sa dá rozmýšľať ako o dlhej odpovedi na nejakú otázku. Väčšina zadaní školských esejí je dokonca formulovaná ako otázka alebo výzva na analýzu nejakého javu. Príklady:

„Priemyselný vek sa začal už pred vynájdením parného stroja. Súhlasíte s týmto výrokom?“

„Bol Shakespeare originálnym autorom alebo skôr šikovne prerozprával existujúce príbehy?“

Ale dokonca aj vtedy, ak nie je priamo formulovaná ako otázka, môžeme o téme výkladovej eseje takmer vždy rozmýšľať ako o odpovedi na otázku „prečo?“, prípadne „čo sa stalo“ alebo „čo sa deje?“.

Uvedomiť si to je veľmi dôležité. Už len preto, že základným prvkom hodnotenia eseje v škole je, či odpovedala na položenú otázku. Možno ste napísali zaujímavý text, ale ak neodpovedá na položenú otázku, nesplnili ste zadanie. Ukážme si to presnejšie na niekoľkých príkladoch:

Príklad 1

Zadanie: Čo nám osud nosorožca severného bieleho hovorí o schopnosti afrických štátov brániť ohrozené druhy pred vybíjaním pytliakmi?

Esej: *Vedci prišli na to, ako by mohli zachrániť takmer vyhynutý druh nosorožca severného bieleho. Vynuli embryá tohto druhu, ktoré chcú implantovať do samíc iných druhov nosorožcov. Takýto postup, ak by sa osvedčil, by mohol byť spôsobom, ako znovu oživiť nedávno vyhynuté druhy zvierat. Prípadne, ak sa rozvinú aj iné potrebné technologické postupy, ako vdýchnuť život zvieratám, ktoré po Zemi nechodili tisíce rokov. Napríklad mamutom.*

Veľmi ľahko si všimneme, že zadanie sa pýta na prežitie bieleho nosorožca v divočine, no autor textu sa zaoberá niečím iným. Neodpovedá teda na otázku a ak esej bude pokračovať v tomto duchu, budeme o nej môcť povedať, že je zle napísaná.

Príklad 2

Zadanie: Popri moderných formátoch nosičov hudby dodnes vieme kúpiť kompaktné disky (CD disky). Dokedy si myslíte, že sa na trhu udrží táto staršia technológia?

Esej: *Kompaktné disky využívajú laserovú technológiu na čítanie záznamu uchovaného v digitálnej forme na nosiči, priesvitnej fólii, ktorá je prikrytá ochrannou vrstvou. Táto technológia, patentovaná v roku 1970, je oveľa praktickejšia ako staršia technológia vinylových platní, ktorá sa odvíja v podstate ešte od prvotných vynálezov záznamu zvuku Alexandrom Grahamom Bellom či Thomasom Alvom Edisonom. Kompaktné disky využívajú úplne iný fyzikálny princíp a tak sa dá povedať, že predstavujú jednu z najvýznamnejších technologických revolúcií v oblasti spotrebičov pre domácnosť v 20. storočí...*

Podobne, ako v predošlom príklade, ani tu to nevyzerá, že sa autor chystá odpovedať na položenú otázku. Text je síce plný zaujímavých informácií o histórii jednej technológie (CD prehrávačov), ale nikde nesmeruje k požadovanej odpovedi, teda, dokedy si človek ešte CD prehrávače či CD disky bude môcť kúpiť. Ak esej bude aj ďalej pokračovať len v tomto duchu, vôbec nedá odpoveď na otázku v zadaní.

Preto vždy pamätajte na to, že najdôležitejšia vec pri písaní školskej eseje je pozorne si prečítať zadanie. Sú pritom najmenej dva varianty chybných odpovedí. Ten horší je, samozrejme, že na otázku neodpoviete vôbec. Namiesto eseje o Napoleonových reformách francúzskeho práva napíšete dlhý text o jeho politických intrigách.

Pozor, stane sa to veľmi ľahko! Všetci sa v zápale písania môžeme nechať zviešť tým, že o nejakej príbuznej, ale nie požadovanej, téme vieme niečo zaujímavé. A tak sa o tom rozpíšeme, nehľadiac na zadanie.

Druhou možnosťou je, že síce na otázku odpovieme, ale len okrajovo. A väčšina textu sa opäť venuje síce príbuznej, ale predsa len inej téme.

Každé písanie eseje preto začnite tým, že sa dobre zamyslíte nad otázkou. Nenechajte sa zviešť tým, že sa vám napríklad zapáči jedno slovo a urobíte z neho tému eseje. Pozorne si prečítajte *celú* otázku.

2.2 ROZMENIŤ OTÁZKU „NA DROBNÉ“

Ďalším krokom po tom, ako ste si pozorne prečítali otázku, ktorá je témou eseje, je zvyčajne to, že si ju rozložíte na viacero podotázok (ľudovo povedané, „rozmeníte na drobné“).

Napríklad vo vyššie uvedenom príklade zadania, ktoré sa pýta na prežitie technológie kompaktných diskov (CD diskov), si môžete položiť tieto otázky:

- Koľko sa dnes predáva hudby na CD diskoch a koľko na iných nosičoch?
- Ako rýchlo klesajú predaje CD diskov?
- Aká je približne hranica rentabilnosti? (CD disky sa zrejme neprestanú predávať až keď dopyt klesne na nulu, ale na nejakej vyššej úrovni, keď sa už výrobcom neoplatí určitý objem na trh dodávať).

Inými slovami, bez toho, aby ste si nezačali klásť takéto, podrobnejšie otázky k danej téme, nemôžete začať tému skutočne analyzovať.

Iný príklad. Dajme tomu, že máte v eseji napísať, prečo majú mladí ľudia tendenciu sympatizovať s radikálnymi politickými stranami. Jedna z prvých otázok, ktoré si asi položíte, je, ktoré strany treba považovať za radikálne. Dokonca sa zrejme zamyslíte nad tým, ako definovať politický radikalizmus. Takisto sa môžete opýtať, ako presne sa dá chápať slovo „sympatizovať“. Ak budeme slovo sympatizovať chápať ako „niektoré názory strany sú mi sympatické“, bude naša ďalšia analýza úplne iná, ako keď pod sympatiami budeme rozumieť to, že by mladý človek chcel priamo byť členom strany alebo je pevne rozhodnutý ju voliť.

Niekedy je možné dokonca začať presne tak, že sa sám či sama seba opýtate, čo presne kľúčové slová v zadaní znamenajú, alebo ako by sa dali chápať. Tým začnete vlastnú úvahu o téme a zároveň tak môžete začať komunikáciu s čitateľom. Čitateľovi, samozrejmé, nemusíte predostrieť úplne rovnaké otázky, aké sa pýtate pri prvotnom rozoberaní zadania sami seba, ale môžete. A často je to dokonca ten najlepší spôsob, ako celú esej začať.

Príklad 1

Zadanie: Robia ľudia vedomosti šťastnými?

Esej: V prvom rade si položíme otázku, čo znamená šťastie a ako chápať výraz „vedomosti“. Už starovekí filozofi používali rôzne definície šťastia. Napríklad šťastie ako schopnosť žiť každodenný život bez výraznejších negatívnych emócií alebo šťastie ako naplnenie schopností jednotlivca. V dnešnej dobe môžeme používať aj rôzne definície, ktoré poznáme z psychológie. Niečo viac si o nich povieme v hlavnej časti eseje. Druhou zaujímavou otázkou je definícia vedomostí. Máme tento pojem chápať úzko, ako sumu encyklopedických poznatkov, prípadne akademického vzdelania? Alebo budeme ako vedomosti vnímať aj sumu životných skúseností, prípadne schopnosť abstraktného myslenia a empatie?

Autor neurobil nič iné, len sa priamo opýtal, čo môžu dva kľúčové pojmy v zadaní znamenať a rovno sa s touto úvahou obrátil na čitateľa. Nevie, ako bude esej pokračovať, teda, aké ďalšie definície ešte autor prinesie. A najmä, ktoré z nich si vyberie a bude ich potom vo zvyšku eseje používať. Ale je to dobrý, inteligentný začiatok eseje. A pre čitateľa (vrátane učiteľa) radosť čítať!

2.3 TYPY ZADANÍ

Jedna z prvých vecí, nad ktorými sa pri analyzovaní zadania oplatí zamyslieť, je, aký druh odpovede sa od vás očakáva. Ten, kto vám esej zadáva, môže od vás chcieť, aby ste:

Napísali esej, v ktorej vyberiete jednu konečnú odpoveď. Toto je asi najtypickejší druh školskej eseje. Niekedy je zadanie totiž také, že je naozaj možná len jedna odpoveď, vyplývajúca z logiky či faktov. Ak je napríklad súčasťou zadania, aby ste spomenuli, ktorá európska krajina najdlhšie bránila ženám voliť do národného parlamentu, je len jediná správna odpoveď (Švajčiarsko, kde ženy získali volebné právo v národných voľbách až v roku 1971). No sú aj eseje, kde nie je síce nevyhnutne len jedna správna odpoveď, ale zadanie si vyžaduje, aby ste si vybrali jeden názor alebo interpretáciu udalostí, ku ktorej sa prihlásite. Ide o to, že v takomto prípade ukazujete, že si dokážete vytvoriť vlastný názor a obhájiť ho faktami a logickou argumentáciou.

Posúdili dve či viac alternatív. Prípadne, aby ste rozsúdili dva konkrétne, rozdielne pohľady na určitú tému. Napríklad „Kto ovplyvnil nástup veku elektriny viac, Nikola Tesla alebo Thoma Alva Edison?“, alebo „Bol Martin Kukučín lepším poviedkárom alebo románopiscom?“.

Vyjadрили názor. Príkladom môže byť otázka „Demokracia je zlé zriadenie, ale všetky ostatné sú ešte horšie. Súhlasíte s týmto výrokom Winstona Churchilla?“. V tomto prípade sa ten, kto vám tému zadal, nebude pozeráť, či ste vylučovacou metódou došli k jednej konkrétnej odpovedi. Prečo? Všimnime si, že napríklad výraz demokracia možno definovať veľa rôznymi spôsobmi, podobne aj to, čo je zlé alebo dobré politické zriadenie. Navyše, zadanie sa skôr pýta na to či súhlasíte s výrokom, ako na nejakú striktnu správnu odpoveď. Samozrejme, aj v tomto prípade by ste svoj názor mali opierať o fakty a logickú argumentáciu, ale vyučujúci vám pravdepodobne bude tolerovať, ak budete do značnej miery hovoriť o vlastných hodnotách a názoroch a menej sa snažiť striktno niečo dokázať.

Opísali udalosť či proces. Učiteľ tu bude menej posudzovať schopnosť logického vyvodzovania, pretože zadanie nechce od vás tvorbu argumentu. Ale pre zmenu si môže všímať napríklad vaše pozorovacie schopnosti či obratnosť písania.

O typickej výkladovej eseji hovoríme najmä v prvých dvoch prípadoch. Práve v takýchto prípadoch má vyučujúci možnosť posúdiť, ako viete narábať s faktami či logicky konštruovať argument. Na druhej strane sa môžete stretnúť aj s textami, ktoré majú oveľa voľnejšie zadanie. Ako sme už spomenuli v úvode tejto brožúry, v našom školskom systéme sa im často hovorí sloh. Takéto texty sa píše najmä na hodinách slovenského jazyka a literatúry.

2.4 AKO HLADAŤ ODPOVEDE

Skúste si pozrieť nasledovné dve zadania.

Zadanie 1: Fajčenie je cieľavedomé ničenie vlastného zdravia. Fajčiari by preto nemali mať právo byť v systéme verejného zdravotného poistenia. Súhlasíte?

Ako sa postaviť k téme? Ako sme už spomínali, dobrým prvým krokom je **rozmeniť otázku na drobné**. Aké podotázky sú v tomto prípade relevantné? Napríklad, je naozaj fajčenie cieľavedomé ničenie vlastného zdravia? Alebo, koľkí fajčiari zomrú kvôli fajčeniu a koľkí pre iné príčiny? Prípadne, koľko stojí verejné zdravotníctvo liečenie fajčiarov oproti nefajčiarom?

Dobré je tiež **identifikovať si tému**. Tou je v prvom rade zdravotníctvo. To znamená, že vieme, kde hľadať zdroje informácií: v sekciách denníkov či webov, ktoré sa zaoberajú zdravotníctvom, na webe ministerstva zdravotníctva alebo zdravotných poisťovní. Takisto nám to pomáha sústrediť sa na hľadanie ďalších otázok a odpovedí. Aké podobné príklady vo sfére zdravotníctva ešte vieme nájsť?

Často je dobré **predstaviť si typického čitateľa** vášho textu. Ak ide o spolužiakov-nefajčiarov, zrejme sa im téma bude zdať málo kontroverzná, až nezaujímavá. Inak ju však môžu vnímať čitatelia, ktorí sú fajčiarmi. Budú sa na niektoré vaše tvrdenia pozeráť kritickejšie. Okrem iného to znamená, že budú hľadať podrobnejšie vysvetlenia a zdôvodnenia, ako nefajčiarske publikum.

Takisto je dobré uviesť si **spoločenský dopad témy**. Je citlivá či kontroverzná? Je často diskutovaná alebo verejnosti neznáma? To je dôležité pre vaše závery, kde môžete napríklad uviesť, ako nutné je, aby si daný problém riešil. Prípadne ukázať, že podobné problémy, ako je tento, existujú aj v iných oblastiach a preto je dobré sa z prípadu, ktorý opisujete, dobre poučiť a aplikovať podobné riešenia aj inde.

Zadanie 2: Budú tlačené noviny existovať aj po roku 2025?

Ako hľadať odpoveď na túto otázku? Jednou stratégiou teda je pozrieť sa do minulosti, v nej napríklad môžeme **nájsť paralely**. V tomto prípade iné príklady, kde sa hovorilo o skorom vymiznutí nejakého javu v dôsledku tlaku moderných technológií.

Napríklad pred dvadsiatimi rokmi si človek mohol bežne prečítať, že čoskoro v kanceláriách zmiznú tlačiarne, pretože ľudia si budú všetko čítať len v digitálnej podobe. Tlačiarne ale nezmizli. Bude sa týkať niečo podobné aj novín?

Alebo pri predpovedaní budúcnosti môžeme **extrapolovať trend z minulosti**. Napríklad sa pozrieme na štatistiky, aby sme zistili, ako rýchlo klesá predaj tlačенých novín. Možno zistíme, že zďaleka nie tak rýchlo, aby to znamenalo zánik tlačенých novín už v roku 2025.

Toto sú len niektoré z možných príkladov, ako postupovať pri uchopení témy. Jednoducho, je dobré si v prvom rade spraviť zoznam zaujímavých podotázok k téme. Potom sa začať pýtať na kontext: o akej oblasti spoločnosti či hospodárstva sa bavíme, kde môžem k tejto oblasti nájsť zaujímavé zdroje informácií? Takisto, mám nastolený problém, existuje k nemu nejaká paralela, podobný príklad z inej oblasti, alebo z minulosti?

Dôležité je uviesť si, že len málokedy budete postupovať len dopredu. Oveľa pravdepodobnejšie je, že po tom, ako si položíte celý rad podotázok k téme, nájdete zdroje ďalších informácií, vytvoríte prvý náčrt textu, tak potom prídete na to, že sa ešte musíte vrátiť k podotázkam a doplniť ich. Alebo zistíte, že máte na vec iný názor ako na začiatku a svoju argumentáciu by ste mali prepracovať.

To je ale presne súčasť dobrodružstva písania eseje. Objavujete stále nové a nové veci.

2.5 AKÚ ARGUMENTAČNÚ STRATÉGIU ZVOLIŤ

Zrejme ste si pri čítaní tohto textu aspoň čiastočne uvedomili, že argumentovať pri písaní eseje (podobne ako v iných situáciách) sa dá rôznymi spôsobmi. Dá sa použiť:

- Sila logiky.
- Sila faktov.
- Názor niekoho iného.
- Hľadanie paralel.

Toto nie je konečný zoznam argumentačných stratégií, určite by ste vedeli identifikovať aj iné. Rozhodne však vyššie uvedené patria medzi najčastejšie používané. Samozrejme, pri argumentácii často tieto stratégie kombinujeme. Je dobré si však uvedomiť, ktorá stratégia sa hodí na ktoré situácie. Ak je problém, ktorý riešite, do značnej miery logického charakteru, nemá zmysel k danej téme uvádzať čo najviac faktov či číselných údajov. Vyzerá to potom, akoby ste nevedeli, čo presne povedať. Niečo bližšie o práci s logickou argumentáciou si povieme v kapitole 4.

Alebo, ak je otázka vyslovene faktografická a učiteľ chce zistiť, ako dobre viete vyhľadať údaje o danej historickej či spoločenskej udalosti, nemá veľký zmysel hľadať citáty slávnych či názory obyvateľstva v prieskumoch verejnej mienky. Naopak, vrhnite sa do podrobnejšieho štúdia materiálov a pred písaním eseje si zostavte k téme zoznam relevantných faktov. Niečo bližšie o práci s faktami si povieme v ďalšej kapitole.

Často si však môžete pomôcť názorom niekoho iného, zvyčajne odborníkov na danú tému, alebo nejakej morálnej autority. Hodí sa to napríklad vtedy, ak ide o vyslovene zložitú tému, kde sa na malom priestore eseje nedá niečo logicky alebo faktami dokázať. V takom prípade sa dá odvolať na názory odborníkov. Niekedy, aj keď nie veľmi často, sa dá argumentovať aj názorom väčšiny. Určite nie v zmysle, že väčšina má objektívnu pravdu. Napríklad prírodné zákony platia bez ohľadu na to, čo si o nich ľudia myslia. Ale ak argumentujete, že nejakú vec treba presadiť, pretože - ako viete dokázať - uspokojila by väčšinu ľudí, je to korektný argument.

Dobrou argumentačnou stratégiou často býva aj hľadanie paralel. Pri zvážení, či je nejaké riešenie vhodné, môžeme napríklad poukázať na príklady, keď sa niečo podobné skúsilo v minulosti a nefungovalo to. Paralelou môžeme vysvetľovať aj jav, ktorý je čitateľovi zrejme neznámy, no vieme vybrať podobný jav, na ktorom mu princíp toho nového vysvetlíme.

Pravda, paralela je skôr vhodná ako podporný argument alebo príležitosť niečo lepšie vysvetliť. Ak sa dá, argumentáciu by sme v prvom rade mali stavať na sile logiky či faktov. Povedzme si teraz niečo bližšie o nich.

3. PRACUJEME S ÚDAJMI A FAKTAMI

3.1 AKÉ DRUHY ÚDAJOV POZNÁME?

Základnou požiadavkou písania dobrej eseje, ako ju zvyčajne od vás budú v škole požadovať, je dobrá práca s rôznymi údajmi. Takýmito údajmi sú napríklad:

- Dátumy.
- Štatistické údaje.
- Udalosti.
- Spoločenské vzťahy.
- Údaje o prírode, zemi a vesmíre.
- Prírodné zákony.

Čo je pri práci s údajmi dôležité? Samozrejme, primeraná presnosť. Ak v eseji tvrdíte, že najväčší trh na svete je Európska únia, a že je väčší ako Čína či USA, je dobré uviesť aspoň približne počet obyvateľov týchto štátov a zoskupení. Čitateľ sa tak presvedčí, že viete, o čom hovoríte a vytvorí si presnejší obraz, aké veľké sú tieto trhy.

V niektorých prípadoch je tiež dôležité dať si pozor na zachovanie jednotnosti mierky. Dajme tomu, že porovnávate priemernú ročnú teplotu v Európe a v USA. Asi by nebolo celkom správne, ak by ste európsku teplotu uviedli v stupňoch Celsia a americkú vo Fahrenheitoch (mnohé americké zdroje pracujú s touto jednotkou).

Takisto je ale dobré uvedomiť si, aké množstvo údajov vaša esej potrebuje. Nie je dobré zafažovať text množstvom faktov, ktoré majú k vášmu argumentu len vzdialenú relevanciu.

Pozor, dôležitou súčasťou vášho písania je zručne pracovať s **druhotnými** alebo **odvođenými** údajmi či argumentmi. Čo to znamená? Povedzme, že máte napísať text o tom, či majú vo vašom meste dobré podmienky pre život mladé rodiny. Čo môžete urobiť? Napríklad si zistíte, koľko nových bytov sa vo vašej lokalite postavilo. Tento údaj budete používať ako ukazovateľ možností bývania. Môžete si zostrojiť ďalšie ukazovatele, napríklad ako sa rokmi vyvíja počet voľných miest v miestnej škôlke, čo ukazuje, či sa zlepšujú alebo zhoršujú sociálne služby, ktoré majú mladé rodiny k dispozícii.

Alebo, povedzme, že v eseji máte písať o vymieraní veľkonočných zvyklostí vo vašej obci alebo meste. A máte si k tomu sami zistiť údaje. Samozrejme, asi ťažko budete mať prostriedky, aby ste si zaplatili reprezentatívny prieskum o dodržiavaní veľkonočných zvyklostí u profesionálnej agentúry pre výskum verejnej mienky. Zrejme si vyberiete malú vzorku obyvateľov, tri-štyri rodiny, ktorých sa opýtate, ktoré zvyklosti dodržiavali v minulosti a ktoré dnes. Táto vzorka bude hlavným zdrojom vašich informácií. S nimi bude ďalej pracovať a analyzovať ich.

Inými slovami počas toho, ako esej píšete, si často tvoríte rôzne ukazovatele alebo medziargumenty, ktoré postupne vedú až k celkovému záveru. Esej sa teda stáva akousi stavbou, budujete z jednotlivých faktov a argumentov väčšie celky až nakoniec, v závere eseje, ukážete na výslednú konštrukciu.

3.2 PRÁCA S PODKLADMI

Pri niektorých predmetoch dostanete pred písaním eseje k dispozícii podklady, z ktorých máte čerpať. Takýmito podkladmi môžu byť napríklad historické pramene.

Povedzte, že téma sa týka Mníchovskej dohody z roku 1938. Učiteľ vám môže dať k dispozícii ukážky z dobovej tlače, telegramy čelných politických predstaviteľov svojim kolegom či podriadeným, spomienky priamych účastníkov rokovaní, ale napríklad aj štatistiky ukazujúce, akými bojovými silami disponovalo Československo a akými nacistické Nemecko.

Povedzte, že dostanete otázku, či mala československá vláda akceptovať diktát veľmocí a odstúpiť bez boja územie nacistickému Nemecku. Pravdepodobne budete chcieť zistiť, či by Československo nebolo v príliš veľkej nevýhode vzhľadom na veľkosť ozbrojených síl, aké bolo odhodlanie obyvateľstva bojovať, ako ho odrážala dobová tlač, a podobne.

Iným príkladom môže byť, keď vašim zadaním bude prečítať si napríklad literárne dielo a hodnotiť ho. Alebo možno dostanete k dispozícii tabuľky so štatistikami odrážajúcimi sociálnu situáciu obyvateľstva a vašou úlohou bude na základe nich opísať, ako sa rôznym skupinám ľudí žije.

Učiteľ bude pri čítaní vašej eseje hodnotiť, či ste sa naozaj oboznámili s podkladmi. Takisto, či ste z nich vedeli vybrať všetky relevantné údaje a či ich správne interpretujete.

Pre písanie dobrej eseje je preto potrebné vedieť najprv dobre čítať. Rozhodne vám nepomôže, ak ste povrchný čitateľ a ľahko sa mýlite v interpretácii toho, čo ste si práve pozreli. Takisto vám nepomôže, ak si nebudete vedieť robiť z prečítaného efektívne poznámky. Zvlášť pri rozsiahlejších podkladoch by ste inak mali problém všetko si zapamätať.

Dôležitý je tiež celkový prístup k podkladom. Zrejme najlepšou stratégiou je najprv si ich v rýchlosti pozrieť. Potom sa zamyslieť nad tým, o čom presne je zadanie eseje a porovnať to s podkladmi. Tak zistíte, kde ste sa mohli v prvotnej interpretácii myliť, alebo kde máte v chápaní problému hluché miesta, ktoré musíte pozornejším čítaním podkladov vyplniť. Podklady si preto preštudujete druhýkrát, podrobnejšie. A niekedy tretíkrát, štvrtýkrát... Znovu treba zdôrazniť, že je dobré robiť si poznámky, naučiť sa nakresliť si situácie v rôznych schémach, jednoducho, hrať sa s témou tak, aby ste ju čo najlepšie pochopili a uvedomili si čo najviac súvislostí.

3.3 PRÁCA SO ZDROJMI

V iných prípadoch nedostanete do ruky podklady, ale budete si musieť príslušné fakty k téme vyhľadať. Ak pôjdete neskôr študovať na vysokú školu, vyhľadávanie zdrojov a spracovanie informácií bude dokonca jedna z najdôležitejších činností, ktorým sa mnohí z vás počas štúdia budú venovať.

Ako si vyhľadať informácie k určitej téme. Záleží to v prvom rade, samozrejme, od témy samotnej, ale na výber budete mať napríklad z týchto zdrojov informácií:

- **Masmédiá.** Patria sem spravodajské portály či tlačene denníky alebo časopisy, ale aj televízia a rozhlas.
- **Databázy.** Štatistické údaje napríklad nájdete na webstránke Štatistického úradu SR či webstránke európskej štatistickej služby Eurostat. Databázou však môže byť napríklad aj zoznam literárnych diel vydaných na Slovensku v určitom roku (na webe alebo v tlačenej podobe), zoznam produktov nejakej firmy či zoznam učiteľov vašej školy.
- **Odborná literatúra.** Patria sem odborné knihy alebo vedecké časopisy. Na strednej škole sa

s nimi ešte nebudete stretávať tak často, ale najmä pre tých, ktorí pôjdu na vysokú školu sa práca s odbornou literatúrou neskôr stane základnou činnosťou pri získavaní vysokoškolských znalostí a zručností.

- **Encyklopédie.** Sú to diela, ktoré združujú základnú sumu poznatkov o určitých témach. Poznáme všeobecné encyklopédie, tie združujú sumu poznatkov o danej krajine či dokonca o svete. Iné sú špecializované, takou môže byť napríklad encyklopédia slovenskej literatúry či encyklopédia sociológie alebo filozofie. Na webe je zďaleka najznámejšou encyklopédiou Wikipédia. Pracovať s ňou však musíme opatrne, na rozdiel od encyklopédií odborných vydavateľstiev, ktoré ručia za správnosť údajov, môže do Wikipédie prispievať ktokoľvek. Neznamená to, že je nepravdivá, naopak, výskumy potvrdzujú, že drvivá väčšina údajov je presných, ale Wikipédiu by sme nemali používať ako autoritatívny zdroj. To znamená, môžem ju síce použiť ako prvotný zdroj informácií, ale nemali by sme sa na ňu odvolávať. Najlepšie je, ak si informácie z Wikipédie sme schopní overiť ešte z iného, spoľahlivejšieho zdroja.
- **Špecifické texty,** napríklad literárne diela.

V praxi si mnohí z nás často pri nejakej téme vyhľadajú najprv zdroje a informácie na internete, väčšinou za použitia služby Google. Potom pokračujeme už precíznejšie, snažíme sa rozlíšiť, ktorým zdrojom môžeme dôverovať viac, ktorým menej, prípadne sa snažíme nachádzať zdroje, ktoré sú podrobnejšie, ako tie, ktoré sme si našli pri prvotnom hľadaní.

Či už pracujeme so zdrojmi na webe alebo v tlačenej podobe, či už si pozeráme štatistické databázy alebo texty, či už zdroj obsahuje množstvo detailných informácií alebo je relatívne stručný, vždy treba mať na pamäti tri základné princípy práce so zdrojmi.

Tým prvým je, že zdroj musí byť **dôveryhodný**. Ako sme už uviedli vyššie, jedným z možných znakov dôveryhodnosti zdroja je, že zaň niekto ručí. Veľké vydavateľstvo s dlhoročnou reputáciou bude zvyčajne dôveryhodnejším zdrojom ako anonymný autor na webstránke. Vedecký tím, to znamená ľudia, ktorých výsledky práce preverujú ďalší vedci, je zvyčajne spoľahlivejším zdrojom ako sused z vedľajšieho domu, ktorý tvrdí, že našiel nový zdroj energie. Pozor, dôveryhodnosť neznamená neomylnosť! Ale pri písaní eseje, takisto ako v živote, by sme si vždy mali klásť otázku, či niekto preveruje informácie nášho zdroja, či je zdroj primerane nezávislý a podobne. A podľa toho sa pýtať, do akej miery tomuto zdroju môžeme dôverovať.

Ďalšou podmienkou je, že zdroj by mal byť **aktuálny**. Predstavte si, že v eseji napíšete, že rieka, ktorá preteká vašim mestom, je najviac znečistená v celom kraji. Potom si ale uvedomíte, že ste túto informáciu našli v texte z roku 1988. Bude stále platiť? Toto je pomerne extrémny príklad, ale pri písaní sa vám môže bežne stať, že nájdete nejakú štatistiku, ktorá sa vám zdá mimoriadne zaujímavá a tak ju uvediete. Bez toho, aby ste si overili, či neexistujú čerstvejšie údaje.

A nakoniec, vždy treba pamätať na to, že zdroj musí byť **relevantný**. Ak napíšem, že, rieka v mojom meste má na svojom brehu celý rad nových športovísk vybudovaných vďaka programom financovaným z Európskej únie, môže to byť síce zaujímavá informácia, ale nie je relevantná v prípade, že zadanie eseje znelo analyzovať údaje o tom, ako sa vo vašom meste v minulosti menila kvalita pitnej vody. Často sa tiež stáva, že niekto v texte uvádza celý rad štatistík, len, aby nejakým spôsobom vyplnil riadky. Nie je to dobrý prístup.

A ešte jedna poznámka k tomu, aké druhy dát by sme mali rozlišovať. Dáta alebo zdroje dát môžu byť **primárne** alebo **sekundárne**. Primárne sú prvotné, primárnym je zdroj, z ktorého berú daný údaj všetci ostatní. V ideálnom prípade v texte uvádzame dáta s odvolaním sa na primárny zdroj. Je to dôležité aj preto, že sa tak vyhneme zmätkom. Napríklad čísla o tom, ako sa mýňa štátny rozpočet má

v prvom rade k dispozícii ministerstvo financií (pretože ono štátny rozpočet kontroluje). Ak uvádzame tieto čísla na základe novinového článku, môžeme zistiť, že iný novinový článok uviedol čísla trochu odlišné (napríklad preto, že sa v redakcii niekto pomýlil). A pri každom ďalšom kopírovaní údajov môže niekto urobiť chybu. Ak sme ale citovali ministerstvo financií, je to najpresnejší možný údaj, k akému sa môžeme dostať.

Na záver ešte jedna dôležitá poznámka. Zdroje údajov, dát, informácií, ale aj názorov, výrokov a podobne, by sme podľa možnosti mali uvádzať. Inými slovami, ak sme napríklad prevzali nejaký číselný údaj zo Štatistického úradu SR, mali by sme povedať niečo ako „Podľa Štatistického úradu...“. Ale rovnako, ak sme prevzali od niekoho dôležitú myšlienku, mali by sme to uviesť. Jednoducho preto, že je to dôležitý poznatok, ale nie je môj. Ak je k poznatku uvedený zdroj, čitateľ má možnosť si túto informáciu zo zdroja samostatne overiť či získať zo zdroja ešte detailnejšie informácie.

Okrem toho, pri zatajovaní zdroja môže vzniknúť podozrenie, že poznatok niekoho iného chcem vydávať za svoj. A to nie je fér, je to trochu podobné, akoby som sa snažil ukradnúť, alebo si aspoň na chvíľu bez dovolenia „požičať“, nejakú cudziu vec.

4. ARGUMENTUJEME

4.1 BUDUJEME ARGUMENT

Argumentácia versus „háďanie sa“

Ako sme už spomenuli, srdcom eseje je odpoveď na nejakú otázku. Ale nie je to len hocijaká odpoveď. Okrem toho, že niečo analyzujeme a objasňujeme, zvyčajne zároveň *presviedčame* čitateľa, že je to naozaj tak. Niektorá eseja to robí menej, iná viac, ale vo všeobecnosti sa dá povedať, že písanie eseje je zvyčajne aj cvičenie v argumentácii.

Povedzme si najprv, čo myslíme pod výrazom argumentácia. Niekedy sa stáva, že ľudia si tento pojem stotožňujú s výrazom „háďanie“. Správna argumentácia je ale niečím presne opačným. Ak povieme, že sa ľudia háďajú, zvyčajne si predstavíme situáciu, kde sa dve alebo viac osôb zvýšeným hlasom o niečom rozprávajú.

Zároveň sa nevedia dohodnúť, pretože často každý len opakuje svoje tvrdenie bez výraznejšej zmeny obsahu. Teda namiesto toho, aby sa háďajúci snažili zistiť, či si vôbec rozumejú v základných predpokladoch argumentu a v definíciách. Alebo, aby sa pokúsili zmeniť stratégiu presviedčania a svoj argument obohatili novými príkladmi či paralelami.

Správna argumentácia, naopak, znamená, že sa snažíme uistiť, že používame rovnaké pojmy a obaja im rovnako rozumieme. Aj to, že sa stále sám seba pýtam, či diskusný partner naozaj rozumie tomu, čo hovorím, a ak nie, znovu vysvetlím, ako konkrétnu vec myslím, snažiac sa priblížiť k jeho chápaniu témy.

Štruktúra argumentu

Každý argument má určitú štruktúru. Vo všeobecnosti najprv hovoríme niečo o nejakom deji či o svete okolo nás a potom z toho **utvoríme záver**. Vo formálnej logike, ako o chvíľu uvidíme, tomu napríklad hovoríme, že z premís vyvodíme záver.

To, čo nás pri písaní esejí zaujíma, je do značnej miery práve obsah premís. Dajme tomu, že som podrobne vysvetlil, prečo občianska nespokojnosť v novembri roku 1989 viedla až k pádu socialistického režimu. Ale sedia všetky premisy? Napísal som, že ľuďom prekážal nedostatok tovaru v obchodoch. Ale bolo toho tovaru naozaj tak málo?

Druhá vec, ktorá nás zaujíma, je, či premisy vedú k záverom. Napríklad, písal som, že ľudia okrem iného vyšli do ulíc kvôli nedostatku tovaru. Ale skutočne jedno vyplýva z druhého? Naozaj ľudia automaticky pri nedostatku tovaru vyjdú do ulíc? V tomto prípade nás nezaujíma obsah premisy (či bol naozaj nedostatok tovaru), ale skôr to, či jedna z premís vedie k jednému z mojich záver (nedostatok tovaru rovná sa ľudia v uliciach).

Dôležitou súčasťou každej argumentácie sú teda **predpoklady**. Veľa predpokladov budeme v eseji priamo opisovať. „Predpokladajme, že ...“. Ale každý rozvitý text obsahuje aj *zamlčané* predpoklady.

Umením pri písaní eseje je práve rozhodnúť, ktorý predpoklad môže ostať zamlčaný, väčšinou preto, že by mal byť dostatočne zjavný. A ktorý, naopak, treba vysvetliť. Takisto, ak je obsahom našej eseje rozbor argumentácie niekoho druhého, veľmi dôležitou súčasťou tohto procesu je pozrieť sa na to, aké predpoklady tento človek vo svojej argumentácii používa.

Definície

Súčasťou písania eseje je vysvetľovanie. Znamená to, že zvyčajne predtým, ako sa pustíme do nejakého zložitejšieho argumentu, musíme povedať, čo presne treba v rámci tohto argumentu alebo vysvetľovania rozumieť pod rôznymi pojmi, ktoré používame. Ak ideme hovoriť o tom, či je inteligencia v živote človeka dôležitá, treba najprv vysvetliť, čo rozumieme pod pojmom inteligencia. Ak bude naša esej o zvyšujúcej sa efektívnosti výpočtovej techniky, mali by sme najprv aspoň v krátkosti vysvetliť, čo rozumieme pod efektívnosťou výpočtovej techniky.

To, že čitateľovi definujeme, o čom hovoríme, by malo byť v podstate súčasťou dobrého správania. Mimochodom, podobne, ako v bežnom živote. Ak o niekom pred známymi poviem, že je lenivý, bystrý, roztržitý či príliš sebavedomý mal by som aspoň v krátkosti (napríklad na niekoľkých príkladoch) povedať, prečo si to myslím. Ak tvrdím o nejakom aute, že je vynikajúce, mal by som tiež v krátkosti povedať, prečo je to tak.

V eseji, rovnako ako v živote, by sme jednoducho nemali hovoriť len tak „do vetra“. Naše výpovede o ľuďoch, veciach či javoch by sme mali byť pripravení podprieť konkrétnymi definíciami či aspoň príkladmi.

„3 K“

Každá argumentácia by mala byť konzistentná, koherentná a mali by sme postupovať konzekventne. Čo sa pod týmito tajomnými výrazmi skrýva?

Konzistentnosť znamená, že po celý čas argumentácie sa držím svojich definícií a logických skratiek. Ak napríklad v jednom momente používam určitú definíciu ekonomického blahobytu, nie je práve vhodné, aby som neskôr začal, len tak, bez upozornenia, o ekonomickom blahobytu hovoriť na základe inej definície.

Platí to aj v bežnom živote. Dajme tomu, že sa s niekým dohadujem, ako nastaviť tréningy volejbalového mužstva. Na začiatku sme sa dohodli, že trénovať viac, ako dve hodiny denne, je kontraproduktívne, pretože hráči sú príliš unavení. Ak ale zrazu začnem presadzovať, aby boli tréningy medzi piatou a ôsmou, môjho diskusného partnera to prirodzene zmätie. V tomto prípade si ľudia okolo mňa zrejme rýchlo všimnú, že požadujem dve navzájom si odporujúce veci. V mnohých iných prípadoch je to ale oveľa zložitejšie, a kým si čitateľ uvedomí, že je text nekonzistentný, môže to trvať.

Aj veľa hádok v bežnom živote je nekonečných nielen preto, že hádajúci hovoria o niečom rozdielnom, ale aj preto, že obaja zároveň počas hádky menia obsah pojmov, s ktorými operujú. Takto sa, samozrejme, na ničom nedá dohodnúť. Konzistentnosť je základom každej efektívnej komunikácie a argumentácie.

Koherentnosť znamená, ľudovo povedané, že sa „držíme témy“. Ak mám v argumentácii určitý cieľ - vysvetliť nejaký jav alebo o niečom presvedčiť diskusného partnera - potom sa držím tohto cieľa a neodbieham k nepodstatným témam. Podobne, ako má veľa ľudí problém argumentovať konzistentne, nie je jednoduché ani naučiť sa niečo vysvetľovať, či argumentovať, koherentne.

A nakoniec, **konzekventnosť** znamená, že ak niečo hlásam, aj sa tým riadim. Konzekventnosť teda nesúvisí priamo s tým, čo v texte píšem, presahuje ho, ale ovplyvňuje akceptovateľnosť mojej argumentácie. Ak napríklad v eseji hlásam určitý morálny princíp a hneď v ten deň ho poruším, môže to mať dopad na to, ako čitatelia môj text vnímajú. Podobne platí, že ak hlásam niečo v jednej eseji (napr. „je neprípustné, aby sme v texte bez dôkazov obviňovali iných ľudí“) a v inej to poruším (píšem o niekom, že je zlodej, hoci neuvediem žiaden dôkaz či príklad jeho zlodejského činu), oslabuje to dodatočne použitú argumentáciu a silu textu.

Zaujatosť

Argumentujeme vždy z určitej pozície. Jednoducho, každý z nás má určité vnímanie reality, určité hodnoty, ktoré ovplyvňujú to, aké informácie si pri argumentácii vyberáme a ako ich podávame. V tomto zmysle sa dá povedať, že všetci sme určitým spôsobom zaujatí.

To, čo je pri argumentácii dôležité, je uvedomovať si svoj uhol pohľadu a často aj byť schopný si uvedomiť, čo ho v minulosti formovalo. Inak sa nám môže stať, že nebudeme schopní vec skutočne komplexne posúdiť, pretože vedome či podvedome budeme vylučovať určité informácie ako nedôležité, respektíve ich nebudeme ani hľadať.

Podobné je to pri analýze argumentácie niekoho druhého. Tiež je dôležité prísť na to, z akých predpokladov vychádza a odhaľovať, kde a prečo je v určitých témach zaujatý.

4.2 ARGUMENTAČNÉ FAULY

Určite ste už mnohokrát boli v situácii, keď ste si povedali, že váš partner v diskusii neargumentuje férovo. Niekedy sa v takejto súvislosti hovorí o argumentačných fauloch. Tie sa dejú vtedy, keď partner či protivník v diskusii používa nelogické argumenty, pričom sa ale ich nelogickosť snaží skrývať, alebo skryte podsúva určitý názor. Uvedieme si teraz zoznam niektorých typických argumentačných faulov.

Podsúvanie argumentu („slamený panák“). Jeden z najčastejších faulov je taký, kde niekomu podsúvame názor, ktorý on v skutočnosti nemá, alebo výrok, ktorý nepovedal.³

Argumentácia osobou (lat. *ad hominem*). V tomto prípade namiesto toho, aby sme napadli argument (pretože je nelogický, alebo je postavený na nesprávnych faktach), napádame toho, od koho argument pochádza. Čiže, niekto poukáže na to, že uvádzam nesprávny fakt a ja namiesto diskusie o danom fakte argumentujem, že tento človek nemôže mať pravdu, pretože má v škole horšie známky, ako ja. To ale nemá priamu súvislosť s tým, kto z nás hovorí pravdu. Samozrejme, to neznamená, že v diskusii s niekým nemusí byť dôležité poukázať na to, ako sa daný človek správa (pozri vyššie poznámku o konzekventnosti), ale nesmieme spájať veci, ktoré logicky spolu nesúvisia.

Manipulácia kontextu. Tá môže mať mnoho podôb. Jednou je vytrhnutie z kontextu. Napríklad napíšem či poviem, že môj sused každý deň prekračuje povolenú rýchlosť jazdy autom. Ale už neuvedím, že je vodičom sanitky a rýchlu jazdu, s cieľom zachrániť život, má priamo v popise práce. Bez tohto kontextu by sused mohol vyznieť ako nezodpovedný človek.

Falošné premisy či predpoklady. „Talianske úrady zdvojnásobili poplatky za používanie ich diaľnic. Aj desaťtisíce našich dovolenkárov tak budú mať pokazené leto.“ Všimnime si, že hoci sa výpoveď skladá len z dvoch viet, tie používajú viacero predpokladov. Jeden je, že naši dovolenkári v Taliansku používajú ich diaľnice. Ďalší, že zvýšené poplatky budú mať na ich dovolenkové financie viditeľný dopad. A ešte ďalší, že desaťtisíce našich dovolenkárov skutočne idú do Talianska autom. V skutočnosti možno veľa našich dovolenkárov na juh lieta alebo chodí autobusom. Z tých, ktorí idú autom, väčšina možno jazdí do lokalít, kde ani nemusia ísť po diaľnici. A nakoniec, možno poplatky ani po zdvojnásobení nie sú také vysoké, aby to oproti iným nákladom na dovolenku Slovák pocítil. Čiže, na to, aby sme vedeli, či dve spomínané vety naozaj vyjadrujú skutočnosť, sa najprv musíme opýtať, či sedia všetky predpoklady v nich. Pričom tieto predpoklady sú *zamlčané* (o tom sme hovorili vyššie) a najprv ich musíme identifikovať.

³ Hovorí sa tomu slamený panák (z anglického *straw man*), pretože je to, akoby sme hovorili k podobizni, ktorú sme si vytvorili zo slamy, a nie so skutočným človekom. Toto prirovnanie, samozrejme, vzniklo veľmi dávno, keď boli ľudia ešte viac obklopení predmetmi vzniknutými z poľnohospodárskej práce, ale pretrvalo dodnes.

Zmena argumentu. Opäť veľmi bežná forma manipulácie. „Mladí sú nebezpeční vodiči, čiže treba poriadne sprísniť vydávanie vodičských preukazov mladým, inak bude stále veľa nehôd. Poviem vám, ako to s mladými je. Podľa nedávneho prieskumu sa samotní mladí vodiči vyjadrili, že v autoškole nedostali taký kvalitný výcvik, za aký si zaplatili. To len dokazuje, čo som povedal.“ Autor týchto viet najprv v podstate tvrdí, že mladí vodiči spôsobujú väčšie množstvo dopravných nehôd, ako ostatné skupiny vodičov. O chvíľu ale, hoci stále zdanlivo v rámci svojej pôvodnej argumentácie, hovorí o niečom inom, o kvalite výučby v autoškolách. Pričom nie je jasné, či fakt, že sa mladí sťažujú na kvalitu výučby, znamená aj to, že sú naozaj nebezpeční vodiči.

Zmena argumentu je veľmi typickým argumentačným faulom. Ak nám niekto v priebehu diskusie dokáže, že naše fakty nesedia, ľahšie, ako to priznať, je začať tvrdiť niečo iné!

Ukrývanie alternatív. V predošlom príklade autor argumentoval, akoby pre zvýšenie bezpečnosti na cestách existovalo len jedno riešenie, sprísniť vydávanie vodičských preukazov. Pritom prehliadal minimálne jednu ďalšiu možnosť – zlepšiť vyučovanie v autoškolách (ak je to naozaj problémom). A tých možností je pravdepodobne ešte viac.

Podsúvanie faktu. To môže mať rôzne podoby. Niekedy viac viditeľné, napríklad vtedy, keď si autor pomôže spojeniami ako „prirodzene“, „samozrejme“, „všetci vieme...“, „je jasné, že...“ a podobne. Pritom daný fakt nemusí byť pravdivý. Podsúvanie faktu však môže mať aj oveľa nenápadnejšie podoby. „Mladý, dynamický manažér ráno vstane a oholí sa žiletkou značky X...“ V takejto vete sa podsúva spojenie určitého produktu s mladosťou, dynamickosťou a úspešnosťou. „Samozrejme, o chvíľu sa tento čínsky produkt pokazil.“ V takejto vete sa veľmi nenápadne podsúva, že čínsky produkt je („samozrejme“) nekvalitný a pokazí sa. Pritom možno práve ten, o ktorom je reč, pochádza od kvalitného výrobcu, len sa proste náhodou pokazil.

Podsúvanie faktu môže byť veľmi efektívne, ak zodpovedá zaujatosti čitateľa. Ak má čitateľ na vec zhruba rovnaký názor ako sa mu podsúva, bude menej náchylný pátrať, či sú podsunuté fakty pravdivé. Podobne, ako hocikaký iný fakt, môže autor podsúvať aj dôkaz. Napriek tomu, že svoje tvrdenie autor nepodloží faktami či logickým dôkazom, v diskusii či eseji od určitého momentu o svojom tvrdení začne hovoriť, akoby už bolo dokázané.

Negatívne a pozitívne konotácie. Podobne ako pri podsúvaní faktu, aj tu sa pracuje s nenápadným podsúvaním nejakého významu. Ak píšem o nejakom človeku najmä v pozitívnych súvislostiach, čitateľ k nemu bude menej kritický vo chvíli, keď potom spomeniem aj negatívny fakt. Iný príklad. Ak poviem „takáto moderná metóda manažmentu...“ pre väčšinu čitateľov už som spomínanú metódu spojil s niečím pozitívnym. Pre väčšinu čitateľov má totiž prídavné meno „moderný“ skôr pozitívny význam.

Falošné analógie. „Vláda sa chystá zvýšiť dotácie do poľnohospodárstva. V mnohých afrických krajinách poľnohospodárske dotácie vôbec nevedli k zvýšeniu produkcie a kvality poľnohospodárstva.“ Autor sa snaží spochybniť nejaký krok odkazom na situáciu, ktorá je pri povrchnom porovnaní podobná (aj v jednom aj druhom prípade sa hovorí o dotáciách do poľnohospodárstva), bez ohľadu na fakt, že ostatný kontext môže byť dramaticky odlišný.

Zoznam argumentačných faulov môže byť veľmi dlhý, tu sme uviedli len niektoré z najtypickejších. Podstatné pre odhaľovanie argumentačných faulov nie je naučiť sa ich zoznam, ale skôr byť pozorným čitateľom a vedieť logicky myslieť.

V ďalšej podkapitole budeme v tejto téme pokračovať a ukážeme si niektoré typické chyby v logickom uvažovaní. Tieto chyby môžu byť zámerné, potom sa z nich stávajú argumentačné fauly. Alebo si ich sami neuvedomujeme. A teda chybne myslíme.

4.3 LOGICKÉ CHYBY

Základné logické chyby

Non sequitur. Základná chyba v logickom vyvodzovaní je, ak záver nevychádza z premís. *Non sequitur* je po latinsky, znamená to „toto nenasleduje“ či „toto nevychádza“ (z premís). Logickým vyvodzovaním sa zaoberali už starí Gréci a Rimania. Obyčajne uvažovali o výrokoch tak, že ich rozložili na premisy a záver. Potom skúmali či záver vychádza z premís.

Príklad 1

Prvá premisa: Obyvatelia Slovenska sú obyvateľmi Európy.

Druhá premisa: Obyvatelia Bratislavy sú obyvateľmi Slovenska.

Záver: Obyvatelia Bratislavy sú obyvateľmi Európy.

V tom prípade asi pomerne rýchlo pochopíme, že úsudok je pravdivý. Čo ale iný príklad?

Príklad 2

Prvá premisa: Všetci dôchodcovia majú vlaky zdarma.

Druhá premisa: Môj strýko má vlaky zdarma.

Záver: Môj strýko je dôchodca.

Po krátkom zamyslení je nám asi jasné, že výrok nemusí byť pravdivý. Môj strýko napríklad môže mať vlaky zdarma, pretože je zamestnanec železníc, alebo bývalý zamestnanec železníc, prípadne je zdravotne znevýhodnený a podobne. Ľudí, ktorí sa zaoberajú výrokovou logikou, pritom nezaujíma faktický stav vecí. Zaujímajú ich to, že sme použili správne alebo nesprávne vyvodzovanie. Z prvej a druhej premisy, aj ak sú obsahovo pravdivé (teda, že dôchodcovia majú vlaky zdarma a že môj strýko má vlaky zdarma), v našom prípade nevyplýva záver. Môže byť sám osebe pravdivý, ale nevyplýva z premís.

Toto sú presne situácie, ktoré skúma výroková logika. Nebudeme ich ďalej rozoberať, pretože logika je rozsiahla vedná disciplína a aj samotná výroková logika (taká, ktorá sa zaoberá premisami a záverom), by nám zabrala aspoň jednu dlhú kapitolu. Rozhodne však pamätajme na to, že pri konštruovaní argumentu si musíme byť istí, že záver logicky vyplýva z toho, čo bolo povedané.

Korelácia nie je kauzalita. Jedna z najbežnejších chýb v logickom vyvodzovaní. Vidíme, že dve veci sa dejú naraz, alebo po sebe nasledujú, a tak z toho odvodíme, že jedna spôsobuje druhú. Pritom to nemusí byť pravda. Ak poviem, že zakikírkovanie kohúta spôsobilo východ slnka, väčšine ľudí to bude znieť nepravdivo a smiešne. Čo ak ale rozpoviem príbeh o tom, ako väčšina obyvateľov istého mesta začala od istého okamihu zanedbávať pravidelné športovanie a v meste následne poklesla pôrodnosť? Pokojne sa môže stať, že väčšina poslucháčov zoberie ako pravdivý môj argument, že menej športu viedlo k menšej plodnosti. A pritom to vôbec nemusí platiť. Možno ľudia začali pôrody odkladať aj menej športovať kvôli zlej ekonomickej situácii (napríklad mali menej času či peňazí na šport). Možno sa z mesta vysťahovali mladí ľudia (ktorí vo všeobecnosti aj viac športujú aj majú viac detí ako starší). A možno sa len zavrela jedna z miestnych pôrodníc, pričom štatistiky, ktoré som pozeral ja, ukazovali len to, koľko sa v meste priamo narodí detí.

Čiže, táto logická chyba (korelácia nie je kauzalita) má dve základné podoby. V tej prvej hovoríme o skrytej kauzalite, alebo treťom faktore. To znamená, že dve veci naozaj spolu *súvisia*, potiaľ je vyvodzovanie pravdivé, ale len preto, že obe spôsobuje ďalší, skrytý, faktor. Kohúty síce zvyknú ráno

kikiríkať, ale len preto, že reagujú na brieždenie, a to je spôsobené točením Zeme a teda striedaním noci a dňa. Ak by kohút nezakikiríkal, deň by aj tak vystriedal noc. Presne takto sa musíme pýtať na kauzalitu. Stala by sa vec A aj vtedy, ak by sa nestala vec B? Ak áno, potom B nespôsobuje A.

Okrem toho existuje napríklad aj možnosť, že dve veci, na ktoré sa pozeráme, spolu *nesúvisia*, len sa náhodne v nejaký moment alebo po určitú dobu správajú rovnako. Možno, že v niektorý týždeň každé ráno vyjdem na ulicu a predbehne ma bežec v červenom tričku. A zároveň sa mi v každý deň výrazne darí. V prvý deň mi zvýšia výplatu, v ďalší mi šéf vypíše služobnú cestu do exoticknej lokality, v tretí stretnem ženu svojich snov... Nieкто si po troch dňoch povie, že bežec v červenom mu spôsobuje šťastie. „Ak ho stretnem aj dnes ráno, stavím v lotérii veľkú sumu peňazí.“ A bežec ma ráno znovu predbehne... ale ja nič nevyhrám. Ani sa mi už nedarí. Smola, nechal som sa oslepiť náhodnosťou dvoch javov, ktoré sa niekoľkokrát za sebou vyskytli naraz.

Aj v iných situáciách zvykneme z dvoch vecí, ktoré spolu nijak nesúvisia, len sa naraz vyskytnú, odvodzovať, že jedna spôsobuje druhú. Je to dokonca veľmi častá chyba a stáva sa aj ľuďom, ktorí sú vysoko vzdelaní.

Štatistici sa niekedy s takýmito nesúvisiacimi faktami zvyknú hrať. Ktosi napríklad objavil, že po dlhé časové obdobie ceny masla v Bangladeši rástli vždy predtým, ako narástol newyorský akciový index Dow Jones. Znamená to, že tieto dve veci spolu súviseli? Nie. Po určitom čase sa ceny masla v juhoázijskej krajine začali správať úplne inak, ako newyorský akciový trh. Ak máme dostatočné množstvo rôznych dát, zvyčajne sa nájdu dva parametre, ktoré sa nejaký čas správajú rovnako. Ak sa dokonca pozeráme na celý svet, od Bangladeša po New York, vždy nájdeme niečo, čo po istú dobu rastie či klesá v rovnaký čas. Ale nie je za tým nič iné, ako náhodnosť. Keď sa nad tým zamyslite, je to úplne zjavné. Napriek tomu sa ľudia často nechajú takouto náhodnosťou zmiasť, ak je správne prezentovaná („objavil som zázračný prostriedok na predpovedanie cien akcií...!“).

Jednoducho, na to, aby sme mohli povedať, že jedna vec spôsobuje druhú, to musíme dokázať. Niekedy je to relatívne jednoduché. Inokedy nie a musíme sa spoľahnúť na vedecké skúmanie. Vedci preto napríklad zvyknú nejaký jav vyvolať v laboratóriu a postupne menia jeden po druhom všetky parametre, ktoré sú prítomné. Až prídu na to, ktorý je ten, čo vyvoláva skúmanú zmenu.

Prehliadanie zloženej kauzality. Podobne, ako v predošlom prípade, aj tu nevieme správne identifikovať dôvod, že sa niečo udeje. V tomto prípade ale preto, že dôvod je zložitý, respektíve, že nejakú vec nespôsobuje jeden faktor, ale viacero. Prehliadanie multikauzality je bežnou chybou v masmédiách. Tie chcú čitateľovi predostrieť jednoduchý príbeh. A tak napíšu, že hospodársky rast v uplynulom roku spôsobilo napríklad predošlé zníženie daní alebo zvýšenie výdavkov zo strany vlády. Pritom pravdou môže byť, že rast spôsobila kombinácia priaznivého ekonomického prostredia v iných krajinách, a teda zvýšenie exportu, plus zvýšená poľnohospodárska produkcia v dôsledku dobrého počasia, plus boom v stavebníctve... a tak ďalej. V modernej spoločnosti ale máme tendenciu hľadať jednoduchý vzťah príčina-dôsledok, pričom príčinu hľadáme podľa možností jednu. Aj keď ta nemusí v konečnom dôsledku mať veľký, alebo nemá vôbec žiadny, vplyv na to, čo skúmame.

Falošný hýbateľ. Podobne, ako v predošlom prípade, aj tu k chybnjej argumentácii či analýze vedie snaha príliš jednoducho niečo vysvetliť. Tentokrát však tak, že nehľadáme jednu jednoduchú príčinu v jednom jave, ako to bolo pri predošlej logickej chybe, ale hľadáme príliš zjednodušený princíp, ktorým vysvetľujeme celý rad javov. Falošný hýbateľ má dve základné podoby. Prvou je niečo, čomu môžeme hovoriť **prehnaný antropomorfizmus**⁴. Ide o situácie, kde namiesto toho, aby sme jav vysvetlili ako výsledok rôznych vplyvov, snažíme sa nájsť niekoho, kto ho údajne spôsobil. Prehnaný antro-

4 Z latinčiny. „Antropomorfný“ znamená tvorený človekom.

morfizmus často vyúsťuje do rôznych typov konšpiračných teórií. V takom prípade namiesto toho, aby sme vysvetlili napríklad ekonomickú krízu hľadaním mnohých zložitých faktorov, radšej povieme, že ju spôsobili nejakí konkrétni ľudia alebo skupiny ľudí. Je to jednoduchšie, najmä, ak sa skutočná príčina hľadá veľmi ťažko a ani odborníci sa na nej nevedia zhodnúť. Druhým prípadom je niečo, čo sa dá nazvať **prehnaným manicheizmom**⁵. Ide o jav, keď sa situácie snažíme vysvetliť ako dôsledok boja dobra a zla. Namiesto objektívneho vysvetlenia motívov rôznych aktérov ich zaraďujeme do rolí „dobrých“, alebo „zlých“. V konečnom dôsledku tak nevysvetľujeme, prečo sa veci naozaj stali. Skôr vytvárame dramatický príbeh, ktorý môže byť pre čitateľa zaujímavý, podobne ako je zaujímavé prečítať si detektívku či špionážny román, ale o svete nám nedáva užitočnú výpoveď. Nevysvetľuje hlbšie dôvody, prečo sa niečo stalo, ale namiesto nich uvádza príbeh, kde zlí ľudia urobili zlé veci a dobrí dobré.

Argumentácia v kruhu. Je to typ argumentácie, kde sme vlastne nič nedokázali, pretože ako záver uvádzame to, čo sme tvrdili už v premise. Ako uvádza autor Hugh G. Gauch v knihe *Vedecká metóda*, ak povieme „Všetko, čo je hustejšie ako voda, pláva, pretože všetko čo je hustejšie ako voda pláva“, znie to hlúpo, však? Pozor, ak ale namiesto toho povieme „Čokoľvek je hustejšie ako voda pláva, pretože takéto objekty sa vo vode nepotopia“, mnoho ľudí to pri povrchnom čítaní bude považovať za správnu argumentáciu. Niekedy stačí, ak to isté, čo sme tvrdili v premise povieme aj v závere, len za použitia iných výrazov a mnoho čitateľov si ani nevšimne, že sme práve argumentovali v kruhu. Okrem toho, vo vyššie uvedenom prípade bola celá argumentácia rozložená len do dvoch viet, ale argumentácia v kruhu môže používať oveľa dlhšiu reťaz výrokov. To robí jej identifikáciu, samozrejme, zložitejšou. Potom poznáme celý rad príkladov nelogickej argumentácie či analýzy, ktorá sa ani nesnaží vyzeráť ako logická. Pre istotu niekoľko takých príkladov uvedieme:

Skočiť na rovnaký vlak s ostatnými. Niekedy sa to nazýva aj hľadanie spásy vo väčšinovom názore. Namiesto snahy o pochopenie javy či argumentovanie na základe logiky a faktov, sa jednoducho pridám k názoru iných, alebo poukážem na to, že to isté, ako tvrdím ja, tvrdia aj mnohí iní ľudia. Samozrejme, to nijako nezaistuje, že je to aj pravda!

Argument založený na neexistencii odporu. Veľmi jednoduchá situácia: niečo tvrdím a v mojom okolí nie je nikto, kto by môj argument práve v tej chvíli vyvrátil, preto argument vyhlásim sa pravdivý. Pritom vôbec nemusí byť.

Falošná spravodlivosť. Skreslený pohľad na svet, ktorý sa týka najmä morálnych súdov. Snaha „vynulovať“ dôsledky nejakého konania poukázaním na to, že podobné dôsledky subjekt tiež utrpel. „Tento pán je síce zlodej, ale v minulosti okradli niekoľkokrát jeho, preto v podstate zlodejom nie je.“ Takto by sme mohli ešte dlho pokračovať, ale prejdime radšej k ďalšej kategórii chybného myslenia, ktorou je zlé chápanie štatistických javov.

Interpretujeme štatistiky

Štatistika je zber čísel, ktorými sa snažíme opísať svet okolo seba. Často nevieme získať všetky čísla, ktoré by sme v danej kategórii potrebovali, tak použijeme vzorku. Štatistici vedia ukázať, kedy je vzorka reprezentatívna. Napríklad je dokázané, že ak dokonale náhodne vyberieme tisíc rôznych ľudí a opýtame sa ich na to, ktorú politickú stranu by volili, výsledok bude takmer totožný s tým, akoby sme sa opýtali každého jedného človeka v krajine. To však už neplatí, ak sa opýtame iba niekoľkých ľudí. Zvlášť, ak všetci pochádzajú z môjho okolia, čo ďalej znižuje reprezentatívnosť mojej vzorky. Napriek

⁵ Výraz je odvodený zo starého perzského náboženstva, ktoré dianie vo svete vysvetľovalo ako dôsledok boja dobra so zlom. Predstaviteľom dobra bol prorok Mani, v latinčine neskôr pomenovaný Manicheus.

tomu sa môžeme bežne stretnúť s tým, že sa niekto snaží dokázať, aké sú napríklad názory obyvateľstva, len na základe názorov ľudí vo svojom okolí.

Pri interpretácii štatistík ľudia robia veľa chýb. Prípadne sú manipulovaní niekým, kto vie štatistikami zručne klamať. Aj preto je dôležité, aby sme vedeli štatistiky správne chápať a vyhli sa aspoň najhorším chybám v ich čítaní.

Hrušky a jablká. Áno, „miešaš hrušky s jablkami!“ je typickým výkrikom, ak nám niekto niečo dokazuje tak, že používa dve skupiny rôznych predmetov, akoby boli jednou. Štatistika dokazujúca nezvyčajné rozmnoženie vrabcov v našom okrese sa môže ukázať ako nezmyselná, ak pridáme na to, že ktosi do počítania vrabcov zarátal aj škorcov či sýkorky.

Jeden mŕtvy tragédia, tisíc štatistika. V podstate ide o variantu problému s reprezentatívnosťou. Ak nám jeden novinový článok prinesie správu o hroznej nehode v našom meste, kde zahynuli piati ľudia, bude sa nám zdať horšia, ako suchá štatistika o tom, koľko ľudí takto zahynulo za celý rok. Nielen to, ale na základe jedného príbehu sa môžeme cítiť na ceste zrazu oveľa nebezpečnejšie, ako na základe komplexnej štatistiky. Jednoducho, ľudia ako nebezpečnejší, silnejší či relevantnejší jav často pokladajú ten, ktorý je ukázaný cez jednu jedinou udalosť, v porovnaní s reálnejším, ale menej farbistým, obrazom, ktorý nám prinesie štatistika.

Manipulácia vzorky. Jednou z najjednoduchších možností, ako klamať so štatistikami, je manipulovať vzorkou. Zvyčajne tak, že tá v skutočnosti nereprezentuje to, čo by mala. Dajme tomu, že ste politik, a chcete dokázať, že za vašej vlády sa ľuďom ekonomicky darilo. A ukážete štatistiku, podľa ktorej platy obyvateľov za štyri roky narástli o toľko a toľko percent. Čo už ale nepoviete je, že ste do vzorky napríklad vybrali len obyvateľstvo miest. Tomu sa naozaj darilo. Naopak, vynechali ste obyvateľov vidieka, s ktorými by vaša štatistika vyzerala oveľa horšie.

Falošná extrapolácia a falošný trend. Extrapoláciou označujeme predĺženie radu dát. Dajme tomu, že vám niekto ukáže, že cena modelu auta, ktoré si chcete kúpiť, v každom z troch posledných mesiacov klesla o päť percent. A radí vám, aby ste počkali, auto bude budúci mesiac lacnejšie o ďalších päť percent. To môže byť pravda, ale nemusí. Možno predajcovia auto zľavovali iba cez leto a na jeseň ho hodlajú predávať za pôvodnú cenu. Možno, naopak, išlo o výpredaj posledných modelov a auto práveže o chvíľu nebude k dispozícii vôbec. Možnosti sú rôzne. Ľudia radi pozerajú na nejakú sériu dát a odvodí z nej nejaké pravidlo alebo trend (napríklad, ak cena klesala o takéto percento doteraz bude to tak aj naďalej). Vždy sa treba pýtať, či pre takéto údajné pravidlo existuje aj nejaký dôvod. Inak ide iba o slepé hádanie a možnú falošnú extrapoláciu.

Žmýkanie dát. Žmýkaním dát sa označuje postup, pri ktorom mám niečo, čo chcem dokázať a hľadám dáta, ktoré to zdanlivo dokazujú. Napríklad som výrobca piva a chcem dokázať, že pitie piva má rovnaké zdravotné benefity ako rekreačné športovanie. Vyberiem si preto skupinu ľudí, ktorí pravidelne pijú pivo a nešportujú a druhú, u ktorej je to naopak. A sledujem, koľko ľudí z ktorej skupiny ide za rok k doktorovi. Na konci roka víťazne oznámim, že konzumenti piva chodia k doktorovi menej. Akurát už zatajím, že to platí iba v štatistike za leto (možno preto, že športovcom sa zvýši množstvo úrazov), kým v každom inom ročnom období už bola situácia opačná.

Nízka výpovedná hodnota odvodených údajov. Typickou situáciou, v ktorej sa o výpovednej hodnote dát bavíme, sú napríklad rôzne rebríčky. Predstavte si, že sa dočítate, že vaše mesto má najhoršiu kvalitu života v celej krajine. Možno ste nasrdený alebo nasrdená, pretože vám sa vaše mesto páči. Potom si ale prečítate, že v rebríčku sa bralo do úvahy, koľko je v meste áut na obyvateľa (čím viac, tým lepšie), koľko má mesto obchodných centier a koľko v ňom podľa daňových štatistík žije milionárov. Vám sa však v skutočnosti môže páčiť najmä to, že mesto je bezpečné, obklopené prírodou a ľudia

sú priateľskí. Čo sú veci, ktoré sa v spomínanom rebríčku nijako nebrali do úvahy, no napriek tomu ho jeho autori podávali ako niečo, čo vyjadruje kvalitu života. Podobných príkladov by sme si vedeli predstaviť veľa (skúste to).

Štatistická versus praktická relevancia. Predstavte si muža, ktorý sa chce zbaviť plešiny. A tak si kúpi prípravok, na ktorého obale sa hlása „Klinicky testované! Až v 90 percentách prípadov sa po aplikácii prípravku objavil vlasový porast!“ Čo ale muž nevie, je fakt, že v 90 percentách prípadov sa objavilo len veľmi jemné, takmer mikroskopické ochľpenie. Naopak, ani u jedného testovaného človeka sa neobjavila skutočná vlasová pokrývka, teda to, v čo náš zákazník dúfa.

Pravdepodobnosť

A na záver tejto podkapitoly ešte pár stručných slov o vnímaní pravdepodobnosti. To, podobne ako je to pri logike a štatistike, môže v skutočnosti značne prispievať k tomu, či vo vašej eseji argumentujete pravdivo a s ohľadom na realitu, alebo nie.

Predstavme si človeka, ktorý sa bojí cestovať lietadlom. Treba pritom vedieť, že lietanie je jeden z najbezpečnejších spôsobov cestovania, ak nie vôbec najbezpečnejší. Štatistiky (áno, opäť tie, pravdepodobnosť totiž úzko súvisí so štatistickým opisom sveta) jasne ukazujú, že z miliónov a miliónov letov, ktoré ľudia absolvujú, len niekoľko skončí haváriou. Povedané inak (vtedy, keď štatistiku preklopíme do reči pravdepodobnosti), šanca, že sa vám niečo stane počas letu, je jedna k mnohým miliónom⁶. Lietanie je oveľa, oveľa bezpečnejšie, než jazda autom či vlakom. V lietadle máte dokonca štatisticky oveľa menšiu pravdepodobnosť smrti či úrazu ako vo vlastnom dome (aj keď tu hrá úlohu aj fakt, že v lietadle len sedíme, čím sa znižuje riziko úrazu).

Čiže, lietanie, vďaka obrovskému pokroku v leteckej bezpečnosti za posledné desaťročia, je ohromne bezpečné. A teraz späť k strachu z nasadnutia do lietadla. Môže mať dve podoby. Prvou je, že si človek uvedomuje všetky tie veci, ktoré sme teraz povedali a napriek tomu má z lietania panický strach. Niečo podobné, ako keď má napríklad niekto taký strach z výšok, že sa odmietne aj priblížiť k zábradliu balkóna na vyšších poschodiach, hoci uznáva, že sa mu nič nemôže stať. Ide skôr o psychologický blok a do určitej miery pochopiteľný.

Horší prípad nastane, ak niekto odmieta uznať silu štatistiky a napriek číslam je presvedčený, že lietanie je nebezpečné, prípadne to aj otvorene tvrdí. Takéto zmýšľanie je vysoko neracionálne. Napriek tomu sa s podobnými prípadmi môžeme stretnúť veľmi často. V rôznych formách. Niekto uvidí v televíznom spravodajstve správu o páde lietadla a potom sa bojí sám letieť.

Alebo iný príklad. Štatisticky je šanca, že sa v hociktoej európskej krajine stanete obeťou teroristického útoku, veľmi nízka. Opäť, oveľa väčšia je pravdepodobnosť, že budete účastníkom dopravnej nehody. Samozrejme, strach z násilného činu, vrátane terorizmu, je úplne pochopiteľný. Ale nebolo by veľmi racionálne napríklad v eseji začať tvrdiť, že priemerný Európan je vysoko ohrozený terorizmom, ak štatistiky a pravdepodobnosť hovoria niečo iné.

Inými slovami, vždy sa snažte v prvom rade vykresľovať svet okolo seba realisticky. Veľmi vám v tom pomôže, ak pri tom viete využiť čísla. Čiže štatistiku a od nej odvodené údaje, napríklad pravdepodobnosť, že sa niečo stane.

O chybách v chápaní pravdepodobnosti by sme mohli hovoriť ešte dlho. Ale základy pravdepodobnosti budete mať, alebo ste už možno mali, aj na matematike, preto túto tému teraz ukončíme. Ale, ešte raz, vždy, keď opisujete nejaké riziko, alebo pravdepodobnosť, že sa niečo stane, poriadne sa zamyslite, či tvrdíte niečo, čo je pravda.

⁶ Presné číslo by záviselo od toho, na aké časové obdobie by sme sa pozerali a na aký región.

4.4 ARGUMENTÁCIA A EMÓCIE

Možno sa vám stane, že sa pri písaní textu napríklad poriadne rozhorčíte. Podobne, ako v reálnom živote. To je celkom pochopiteľné, každý z nás pozná nejaké témy, alebo veci či ľudí, ku ktorým sa viažu určité emócie.

Dokonca je výborné, ak ich pri písaní eseje aj prežívate, je to znak, že vás písanie naozaj baví. Treba si však dať pozor na to, či vaše emócie neovplyvňujú aj schopnosť úsudku. Preto je dobré sa sledovať, pri písaní, tak ako aj v iných argumentačných situáciách. Pestovať si schopnosť zaraziť sa, ak sa vám niečo vo vlastnej argumentácii nezdá a zamyslieť sa, či tvrdíte niečo, čo je naozaj pravda alebo či postupuje logicky správne.

Takisto je dobré rozvíjať svoje myslenie tým, že sa spätne hodnotíte. Naozaj som v napísanej eseji argumentoval logicky? Naozaj som tému uchopil bez zbytočných predsudkov?

Takisto je užitočné snažiť sa postupovať tak, aby emócie v argumentácii zbytočne nebránili efektívnej komunikácii s inými ľuďmi. Niekedy stačí, ak si dokážeme navzájom vysvetliť, prečo máme na danú tému tak rozdielne názory (napríklad preto, že máme v niečom odlišnú životnú skúsenosť, ktorá vedie k odlišným predpokladom). Už to povedie k lepšiemu vzájomnému dlhodobému pochopeniu, napriek odlišným názorom, a k tomu, že aj v budúcnosti sa budeme vedieť konštruktívne rozprávať.

Jednoducho, umenie argumentácie je do určitej miere aj umením pracovať s vlastnými emóciami.

5. ŠTYLISTIKA A RÉTORICKÉ TRIKY

5.1 ÚVODNÉ RADY

Písať esej môžeme v prvej osobe jednotného čísla (ja), ale napríklad aj v prvej osobe množného čísla („ako už vieme...“, „podme sa pozrieť...“). Ktorý spôsob si zvolíte, je čiastočne na vás (ak vám vyučujúci v zadaní nepovie inak). Ale zhruba sa dá povedať, že bežnú výkladovú esej píšeme skôr prostredníctvom prvej osoby množného čísla. Je to neutrálnejšie. Naopak, autor oslovuje čitateľa v prvej osobe jednotného čísla najmä vtedy, ak je esej viac osobnou výpoveďou alebo úvahou.

Zrejme netreba zdôrazňovať, že dobrá esej by mala byť bez gramatických chýb. Takisto by sa mala vyhnúť, ak sa dá, nespisovným výrazom alebo príliš neformálnym výrazom – kolokvializmom („nevedel to urobiť, pretože je *lama*“⁷, „preto si treba byť úplne *sicher*“ a podobne).

V eseji sa zvyčajne môžu využívať rôzne typy písma (napríklad kurzíva alebo tučné písmo), podobne napríklad rôzne typy odrážok, ale rozhodne by sa to nemalo preháňať. O tom, či môžete využiť aj rôzne grafické prvky (tabuľky, grafy, obrázky), je dobré sa poradiť s tým, kto vám esej zadáva. V niektorých druhoch prác je to nutné, inde však vyučujúci bude chcieť, aby ste sa zamerali v prvom rade na text.

5.2 ZROZUMITEĽNÝ TEXT

Hoci výkladová esej môže mať niektoré prvky literárneho vyjadrovania, prvoradou úlohou autora je zrozumiteľnosť. Čo to znamená?

Ako sme už spomínali, je dobré v úvode alebo v počiatočných fázach hlavnej časti eseje objasňovať, z akých predpokladov vychádzate, aká je vaša osobná pozícia voči danému problému, či aké zdroje informácií hodláte využiť. Často je dobré tiež dopredu povedať, čo idete práve v texte robiť („teraz si prejdeme základné štatistiky, ktoré sa týkajú nášho problému, a potom pristúpime k prvotnej analýze“). Ako v texte postupujete, môžete začať čitateľovi naznačovať, kam svojím argumentom smerujete (hovoriť sa tomu predosielať závery).

Mali by ste používať jasné vyjadrenia a vety. Takisto používať zrozumiteľné výrazy. V prípade, že použijeme príliš technický alebo umelecký termín, menej známe cudzie slovo, alebo inak málo zrozumiteľný výraz, mali by sme ho vysvetliť.

K zrozumiteľnosti prispieva aj jasná štruktúra textu. Ak napríklad vysvetľujete tri rôzne veci, pomôže, ak ich vysvetľujete (ak sa to tak hodí), v troch rôznych odstavcoch, aby čitateľ rýchlo odlíšil, kedy končíte jednu myšlienku a začínate ďalšiu. Všeobecnej prehľadnosti texty tiež pomôže, ak nepoužívate príliš dlhé vety alebo odstavce. Odstavce by mali byť približne rovnakej dĺžky.

Čo najpresnejšie objasňujte koncepty, myšlienky či teórie. Často napríklad pomôže prirovnanie. Pri zložitejšej myšlienke to môže byť paralela, teda nejaká podobná udalosť. V takom prípade čitateľa oboznamujete s niečím novým či zložitejším na pochopenie prostredníctvom niečoho známeho.

Užitočnou zručnosťou je tiež zjednodušovanie. Možno pri vysvetľovaní niečoho potrebujete, aby čitateľ aspoň čiastočne chápal, ako funguje hodinový stroj, spaľovací motor alebo jadrová reakcia. No bolo by zbytočné hocičo z toho vysvetľovať príliš podrobne. Umením je vystihnúť to najpodstatnejšie.

⁷ Pre tých, ktorí tento výraz nepoznajú, *lama* označuje nešíkavného človeka. Vyvinul sa z anglického *lame*, nešíkavný, a výrazu *lamer*, ktorý sa pôvodne používal najmä v súvislosti so šikovnosťou v hraní počítačových hier či v programovaní.

Ak podávate veľa faktov, snažte sa ich čo najprehľadnejšie rozdeľovať do rôznych kategórií. K zrozumiteľnosti textu prispieva aj to, aký štýl vyjadrovania zvolíte. Niekedy sa pre vašu tému hodí skôr odborné vyjadrovanie, vrátane odbornej terminológie. Inokedy môže byť texty voľnejší, humornejší až vtipkujúci. Väčšinou však nie je dobré štýly miešať, pretože to čitateľa mátie. Ak zrazu uprostred odborne znejúceho textu začnete nejaký koncept vysvetľovať prostredníctvom vtipu, čitateľa môžete zmiasť (a zväčša ani vtip nevyznie tak dobre, ako v inom kontexte). Samozrejme, na všetko existujú výnimky, ale takéto sú všeobecné pravidlá. Väčšinou by ste sa ich mali držať.

5.3 ZLÉ NÁVYKY

Existujú návyky, ktoré zrozumiteľnosti či čitateľskej príťažlivosti eseje nepridávajú, skôr naopak. Snažte sa vyhýbať **klišé**. Čo je to klišé? Opakované označovanie niečoho za niečo, pričom nemusí byť pravdivé. Klišé je vyjadrovať sa o robotníkovi ako o človeku so zaolejovanými rukami, hoci v modernej továrni sa viac ako s olejom narába s displejmi a gombíkmi. Klišé je vyjadrovať sa o dovolenke ako o leňošení na pláži, hoci pre veľa ľudí dovolenka vôbec nemusí mať tento význam. Takisto treba opatrne narábať so **stereotypmi**. To znamená vyjadrovať sa, akoby celá skupina ľudí mala nejakú spoločnú črtu alebo akoby nejaká aktivita vždy mala jeden a ten istý význam. Stereotypom je písať o Talianoch akoby všetci boli hluční či milovali špagety. Alebo, že každý chlap má rád autá a každé malé dievča miluje bábiky.

Takisto sa treba vyhnúť **príliš literárnemu vyjadrovaniu**. To znamená používať prehnane vyumelkované výrazy. Alebo sa snažiť až príliš ukázať bohatosť slovnej zásoby. Napríklad, niektorí autori sa tak veľmi snažia vyhýbať opakovaniu výrazov, že sklznú do nepresností. A tak napíše, že niekto niečo povedal. V ďalšej vete, aby sa vyhol rovnakému výrazu, namiesto „povedal“ použije „poznamenal“, „spomenul“, prípadne namiesto „odpovedal“ použije „odvrkol“. Tieto výrazy už ale majú trochu iný podtón alebo význam. A tým môžu viesť k nepresnosti. S jazykom treba jednoducho narábať opatrne. Podobne opatrne treba narábať s rôznymi formami dramatizácie, s emóciami či s hyperbolami. **Dramatizácia** môžu mať podobu prílišného gradovania textu, používania výkričníkov a podobne. Pri eseji takisto zbytočne nerozprávame o svojich **emóciách** („veľmi ma hnevá“, „hnusí sa mi“), a ani sa ich prehnane nesnažíme vyvolať u čitateľa. **Hyperbola** znamená preháňanie. Napríklad „už sa to zopakovalo miliónkrát“, alebo „nahnevalo to celý národ“. Tomu sa tiež, až na výnimky, snažíme vyhnúť.

Dávame si pozor aj na **nadbytočný text** a **tautológiu**. V tomto prípade ide o opak problémov, o ktorých sme hovorili v predošlej podkapitole. Text je totiž síce zrozumiteľný, ale problém je práve v tom, že neprináša žiadne nové informácie. Ak máte v texte vety, ktoré sú len „vatou“, treba ich vyškrtnúť. Podobne tautológia znamená povedať inými slovami to isté. A tváriť sa, že ide o novú informáciu.

5.4 UPÚTANIE ČITATEĽA

Štylistika je vedný obor, ktorý sa zaoberá, zjednodušene povedané, formuláciami textu, výberom slov a podobne. **Rétorika** je disciplína, známa už starým Grékom, ktorá sa zaoberá najmä hovoreným slovom a tým, ako sa čo najefektívnejšie obrátiť na poslucháča.

V nasledujúcich riadkoch využijeme niektoré poznatky zo štylistiky aj rétoriky na to, aby sme si povedali, ako upútať čitateľa, uľahčiť mu „strávenie“ nášho textu, či ako ho pozitívne naladiť voči našim argumentom.

Prvou radou je, samozrejme, pamätať na čitateľa a na to, aké má názory, a teda s akými predpokladmi bude k vašej argumentácii pristupovať. To je, samozrejme, jednoduchšie, ak viete presne, kto bude váš text čítať, a ešte viac, ak bude publikum iba malé a jednoliate (napríklad vaši spolužiaci, ktorí sú rovnakého veku a majú približne rovnaké záujmy).

Na čitateľa sa dokonca môžete **priamo obracať**. Vyzvať ho, aby sa nad niečím zamyslel. Prípadne ho trochu navadiť tým, že mu v texte ponúknete niečo ako hádanku: nastolíte zaujímavý problém a poviete, že o pár odstavcov ďalej mu bude jasné riešenie. Prípadne ho môžete vyzvať, aby najprv sám pre seba skúsil uhádnuť nejaký fakt alebo riešenie určitého problému či situácie. Až potom začnete so samotným vysvetľovaním.

Čitateľa môžete pozitívne ovládať aj štruktúrou textu. Text môže postupne **gradovať** od menej zaujímavých až po dych berúce odhalenia. Tým pádom má čitateľ pocit akéhosi postupného dobrodružstva. Pozornosť čitateľa udržíte aj tým, že efektívne prezentujete fakty. Napríklad **vymenovaním** (po prvé, po druhé, po tretie...). To okamžite zaujme viac, akoby ste niečo len tak opisovali.

Niektorí učitelia rétoriky idú do takých detailov, že odporúčajú, aby sme veci vymenovávali, ak sa to dá, napríklad po troch. Minimálne v západnej kultúre má trojka totiž akúsi magickú príťažlivosť a často sa vyskytuje v rôznych príbehoch a obrazoch (svätá trojica, traja bratia v legendách a rozprávkach, prípadne rozprávkové „tri dni a tri noci“). Samozrejme, že to nie je nijaké železné pravidlo, rozhodne uvádzajte veci najmä v takom číselnom poradí, aby to dávalo logický zmysel. Ale stojí za to si aj takto pripomenúť, že čitateľa do značnej miery ovplyvňuje jeho podvedomie a je vhodné na to pri koncipovaní textu pamätať.

A stále platí, ako sme si to povedali už v predošlom texte, že sa pravidelne musíme uistiť, že čitateľ text naozaj chápe. Treba mu preto dať priestor, aby si niektoré veci zopakoval, prípadne mu veci znovu, zjednodušene, prerozprávať, aby si ich určite zapamätal. Preto pokojne vo vhodný okamih čitateľa priamo oslovte s tým, že idete **znovu zopakovať** najdôležitejšie body toho, čo ste práve rozoberali („ešte raz si pripomeňme...“, „a teraz si zrekapitulujme...“).

Zaujímavou otázkou je využívanie **humoru**. V bežnom odbore sa tváriacom texte nie je väčšinou vhodné začať zrazu rozprávať vtipy, to sme si už povedali. Ale eseje, ktoré majú mať skôr formu osobného zamyslenia, sú často pre čitateľa oveľa príťažlivejšie, ak narábajú s humorom.

Čitateľa môžete tiež zatahnuť do textu zaujímavými **citátmi** niekoho známeho. V neposlednom rade, keďže esej môže mať určité literárne kvality, môžete používať rôzne **metafory a prirovnania**. Teda čitateľovi robiť text stráviteľnejší tým, že mu neznáme vysvetľujete cez niečo, čo je známe. Prirovnáte („úlohou audítora je byť niečo ako rozhodcom na futbalovom ihrisku“). Alebo na ozrejmenie použijete metaforu. Tá označuje prenesenie vlastností jedného predmetu alebo bytosti na iný. „A takto sa celý parlament stáva jedným veľkým ihriskom.“

Možno najlepšou radou je, aby ste čítali veľa kvalitných textov, publicistických či literárnych. To vám celkom prirodzeným spôsobom pomôže zlepšiť vyjadrovanie aj za pomoci takýchto literárnych prostriedkov.

ZÁVER

Čo dodať na záver? Píšte s ambíciou neustále sa zlepšovať, ale zároveň tak, aby vás to stále bavilo, to je to najdôležitejšie.